

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**ABBASİLER'DE TÜRK ETKİNLİĞİNE KARŞI
İLK MUHALEFET
ABBAS B. ME'MÛN VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ**

YUNUS EMRE YILMAZ

Danışman: Prof. Dr. İsmail PIRLANTA

**OCAK - 2025
YOZGAT**

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

ABBASİLER'DE TÜRK ETKİNLİĞİNE KARŞI
İLK MUHALEFET
ABBAS B. ME'MÜN VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

YUNUS EMRE YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. İsmail PIRLANTA

OCAK – 2025

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün İslam Tarihi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Yunus Emre Yılmaz'ın hazırladığı “**Abbasiler’de Türk Etkinliğine Karşı İlk Muhalefet Abbas b. Me’mûn ve İslam Tarihindeki Yeri**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri gereğince 08/01/2025 Perşembe günü saat 11:00’da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Murat BIYIKLI
Jüri Üyesi : Prof. Dr. İsmail PIRLANTA
(Danışman)
Jüri Üyesi :Doç. Dr. Mehmet TÖZLUYURT
Jüri Üyesi : .....
Jüri Üyesi : .....

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu’nun ...../...../..... tarih ve ..... sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. ....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğini beyan ederim.

Yunus Emre YILMAZ

08/01/2025

ÖN SÖZ

Miladi sekizinci yüzyılda büyük bir organizasyon yürüterek iktidarı ele geçiren Abbâsîler, sadece bulunduğu yüzyıla değil aynı zamanda asırlar sonrasına da etki eden ilim, kültür ve medeniyet dalgası yaymışlardır. Bu medeniyet dalgasının içerisinde, satır aralarında kalmış, kapalı kapılar ardında yaşanmış siyasi entrika ve katliamlar da meydana gelmiştir. Bu bağlamda, medeniyet içerisinde oluşan bir siyasi entrika yüzünden hayatını kaybeden, devlet açısından dengelerin değiştiği bir dönemde darbe yapmak isterken kendi canından olan, bir hanedan üyesinin hayatını ve bu dönemdeki rolü ele alınmaya çalışıldı. Bu çalışmayı hazırlarken bana destek olan eşim Tuğba YILMAZ'a, tez sürecinde fikirlerinden istifade ettiğim ağabeylerim Erdoğan ve Hârûn YILMAZ'a, lisans sürecinden bu yana hem hayatı hem ahlakı ve çalışmalarıyla örnek olan, ilgisini benden esirgemeyen Prof. Dr. İsmail PIRLANTA hocama teşekkür ediyorum.

Yunus Emre YILMAZ

08/01/2025

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABBASİLER'DE TÜRK ETKİNLİĞİNE KARŞI İLK MUHALEFET ABBAS B. ME'MÛN VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

YUNUS EMRE YILMAZ

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. İSMAİL PIRLANTA

Yapılan çalışma ile Abbâsî hanedanlığı içerisinde adına az rastladığımız Abbas b. Me'mûn'un hayatını, babası Abdullah el-Me'mûn ve amcası Ebu İshâk el-Mu'tasım dönemindeki faaliyetlerini aktarmayı amaçladık.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın kapsamı, amacı, önemi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Birinci bölümde Abbas b. Me'mûn'un nesebi, ailesi, kişiliği ve veliahtlık meselesi üzerindeki tartışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise hilafet sürecinde Abbas b. Me'mûn'un mukavemette etkisiz kalmasında büyük payı olan Türklerin, Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerindeki durumuna kısaca değinilmiştir. Ardından, Abbas b. Me'mûn'un bir dönem sorumluluğunu üstlenmiş olduğu Sugûr ve Avâsım şehirleri hakkında kısa bilgi verilip son olarak ona destek olan meşhur kumandanların hayatına ve rolüne değinilmiştir.

2025, ix + 61 Sayfa

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abbâsîler, Türk Asabiyeti, Türk Etkinliği, Abbas b. Me'mûn'un İsyanı, Abbas b. Me'mûn, Me'mûn, Mu'tasım.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE FIRST OPPOSITION TO TURKISH ACTIVITY IN THE ABBASIS ABBAS B. ME'MUN AND HIS PLACE IN ISLAMIC HISTORY

YUNUS EMRE YILMAZ

**YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
SCHOOL OF GRADUATES STUDIES ISLAMIC HISTORY AND ARTS
DEPARTMENT**

SUPERVISOR: PROF. DR. İSMAİL PIRLANTA

With this study, we aimed to convey the life of Abbas b Ma'mûn, whose name we rarely encounter in the Abbasid dynasty, and his activities during the period of his father Abdullah al-Ma'mûn and his uncle Abu Ishak al-Mu'tasim.

Our study consists of an introduction and two parts. In the introduction part, information about the scope, purpose and importance of our study is given. In the first part, discussions on Abbas b. Ma'mûn's ancestry, family, personality and succession are included. In the second part, the process of the Turks, who played a major role in Abbas b. Ma'mûn's ineffectiveness in the resistance during the caliphate, during the Ma'mûn and Mu'tasim periods is briefly explained. Then, brief information is given about the cities of Sugûr and Avâsim, of which Abbas b. Ma'mûn was responsible for a period and the lives and roles of the famous commanders who supported him are mentioned.

2025, ix + 61 Pages

Keywords: Islamic History, Abbasids, Turkish Irritability, Turkish Event, Rebellion of Abbas b. Ma'mûn, Abbas b. Ma'mûn, Ma'mûn, Mu'tasim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
TEZ BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Genel Bilgiler.....	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı, Konusu, Hedefi.....	2
1.3. Araştırmaya Yön Veren Kaynaklar.....	3
1.4. Araştırmanın Tarihi Zemini (718-809 Yılları Arası).....	5
2. ABBAS B. ME'MÛN'UN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM.....	16
2.1. Abbas b. Me'mûn'un Nesebi.....	16
2.1.1. Abbas b. Me'mûn'un Doğumu.....	16
2.1.2. Abbas b. Me'mûn'un Ölümü.....	17
2.1.3. Ailesi.....	17
2.1.4. Kişiliği.....	18
2.1.5. Katıldığı Seferler.....	20
2.1.6. Abbas b. Me'mûn ve Mu'tasım'ın Halifeliği Bağlamındaki Rivayetler ...	21
3. ABBÂSÎLER'DE TÜRK ASABİYETİ VE MUHALİF İLK HANEDAN ÜYESİ....	33
3.1. Abdullah Me'mûn ve Mu'tasım Döneminde Türkler.....	33
3.2. Sugûr ve Avâsım.....	37
3.3. Abbas b. Me'mûn'un İsyanı.....	38
3.4. Abbas b. Me'mûn'a Destekçi Komutanlar.....	46
3.4.1. Uceyf b. Anbese.....	46
3.4.2. Hâris es-Semerkandî.....	50
3.4.3. Ömer el-Fergânî.....	51

4. SONUÇ.....	55
5. KAYNAKÇA	57

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simgeler

Açıklamalar

b.	: Bin-İbn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Hz.	: Hazreti
s	: Sayfa
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri

Kısaltmalar

Açıklamalar

İSTEM	: İslam Sanat Tarih Edebiyat ve Musiki Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

1.1. Genel Bilgiler

İslam tarihinin önemli bir kesiti olan Abbâsîler devri, sadece kültür ve medeniyet bazında değil her alanda gelişimin ve olgunlaşmanın olduğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Özellikle ilim ve bilim alanında yaşanan gelişmeler Batı'nın karanlık çağ algısına bir ulti-matom niteliğinde olmuştur. Bu çerçevede devletin sınırları içerisinde yer alan milletlerin giyim kuşamından eğitime, ekonomisinden sağlığına, askeri sahasından ilmi faaliyetlerine aklımıza gelebilecek tüm alanlarda büyük bir gelişme sağlanmıştır. Böylelikle Doğu ile Batı'nın birikimlerinden harmanlanan veriler özüm-senmiş ve yeni ürünler elde edilmiştir.¹

Abbâsîlerin iktidara geliş süreci, yalnızca Arap asabiyetine dayanan bir sistemle olmamıştır. Abbâsîler, Emevîler döneminde mağdur edilen toplumların desteğiyle bir organizasyon oluşturmuş ve zamanı gelince de iktidarı bu destekle ele geçirmişlerdir. Siyasi ve bürokratik noktada gerçekleşen bu yardımlaşma, toplumların daha hızlı kaynaşmasına ve farklı fikirlerin daha hızlı yayılmasına vesile olmuştur. Milletlerarası ticaretin canlanması ve devletin zenginleşmesi ile birlikte ilme ve bilime olan destek de artmıştır. Abbâsî döneminin gözde isimlerinden Hârûnürreşîd (786-809) ve Me'mûn (813-833) dönemi bu zenginliklerin zirve noktasını temsil etmektedir. Bu halifelerin âlimlere ve eserlerine verdikleri desteklerle birlikte sadece ülke içindeki bilimle yetinilmemiş, yabancı milletlerin bilimlerinden de faydalanılmıştır.²

Bir şeyin zirvesi artık düşüşün de başlangıcıdır. Bu sebeple Me'mûn gibi entelektüel birikime sahip bir halifenin hilafete geçiş sürecinde yaşanan karışıklıklar, devleti ayakta tutacak unsurları da etkilemiştir. Kendisi hayattayken evlatlarından bir veliaht tayin etmemiş ve politika değişikliği yaparak Alioğullarından Alî er-Rızâ'yı (öl.203/818) veliaht ilan etmiştir. Ancak bu durum fazla sürmeden genç veliaht ölmüş veya öldürülmüştür.³

Me'mûn, veziri Fazl'ın telkinleriyle Merv'de kalıp Fazl'ın kardeşi Hasan b. Sehl'i ülkenin batı eyaletlerini sevk ve idare için görevlendirmiştir.⁴ Ancak karışıkların artması neticesinde Merv'den Bağdat'a dönmüş, merkezi otoriteyi arttırmaya çalışmıştır. Anadolu

---

¹ Ömer Ali Keskin, "Batı'nın Karanlık Doğu'nun Altın Çağında Bilim: İslâm Bilim Tarihi Açısından Bir Karşılaştırma", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/3 (2019), 138-141.

² Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 63-67.

³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Mısır: Darü'l Mearif, 1967), 8/666.

⁴ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Abbâsiler Dönemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 177.

sınırlarına Bizans'ın yapığı baskınlara karşılık olmak üzere seferler başlatmıştır. O, sefer dönüşünde ağır bir hastalığa yakalanmış ve ölmüştür. Naaşı bugünkü Mersin ilimizin ilçesi olan Tarsus'a defnedilmiştir.⁵

Kaderin bir cilvesidir ki insanlar hep kazananları göz önünde bulundurmuşlar, onların hayatlarını okumuş ve okutmuşlardır. Müverrihler de en çok tarihe damgasını vuran kişilere, başaran, kazanan yani muzafferlere daha fazla yer ayırmışlardır. Oysa unutulmamalıdır ki gerçek bir tarihçi açısından bakıldığında her bir şahsiyetin, hadisenin öncülü ve ardılı bulunmaktadır. Tarihin şekillenmesi sadece bir şahsa indirgenemeyeceği gibi sadece bir topluma da indirgenemez. Tarihçi her ikisine bütüncül yaklaşmalı ki olay ve olguları daha sağlıklı bir şekilde anlasın ve çözümleme yapabilsin. Sebepler ve sonuçlar dairesinde ne kadar ayrıntıya inilirse hakikate ulaşma ve durumları aydınlatma imkânı o kadar kolay olabilmektedir. Tarihçi, kaybeden veya kazananı aynı oranda bakabilirse çıkarılacak dersler geleceğe daha berrak ışık tutabilir. Böylelikle tarihi süreç içerisinde yaşananlar da sonrasında yaşanacaklar da daha iyi anlaşılabilir.⁶

1.2. Araştırmanın Kapsamı, Konusu, Hedefi

İslam tarihi alanında Me'mûn'un ölümü ardından halife olan Mu'tasım (833-842) hakkında çalışmaların bulunduğunu görülmektedir. Ancak onu tahtından indirip, hilafete geçmek isteyen ve bu girişiminde başarısız olan Abbas b. Me'mûn hakkında neredeyse hiçbir şey yazılmamıştır. Yapılan okumalar neticesinde karşımıza çıkan durum, Mu'tasım dönemi isyanları ele alınırken, Abbas b. Me'mûn'dan kısa bir şekilde bahsedilmesidir. Bu bağlamda söz konusu durumu gidermek adına Me'mûn'un vefatı ve Abbas b. Me'mûn'un amcasıyla mücadelesi başta olmak üzere onun hayatıyla ilgili araştırma yapma uygun görülmüştür. Bu çerçevede Me'mûn'un ani ölümü ve ardından Mu'tasım'ın halife olması, bizlerin aklına şu soruları getirmiştir:

1-Me'mûn neden ölümünden önce diğer halifelerin yaptığı gibi kesin bir veliaht tayini yapmamıştır?

2-Kaynaklarda Me'mûn'un kendisinden sonra kardeşi Mu'tasım'a biat edilmesi emrini verdiği şeklinde nakiller bulunduğu gibi bunun tam tersi nakillerde yer almaktadır. Bu durum çerçevesinde Me'mûn neden oğlu gibi sağlıklı ve başarılı bir komutan varken

---

⁵ Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/101-104.

⁶ Nahide Bozkurt, *Tarih Felsefesi Tarihin Doğası ve Belirleyicileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 45-61.

zamanın da Hârûnürreşîd'in dahi ahidnâmeye ismini yazdırmadığı birini halife adayı olarak belirlemiştir?

3-Me'mûn ve Mu'tasım dönemindeki Türk nüfûzu göz önüne alındığında Me'mûn'dan sonra hilafet mücadelesinde bu nüfûzun bir etkisi olmuş mudur?

4-Üçüncü soruyla bağlantılı olarak Türk nüfûzunun bu konuda bir etkisi olmuşsa Abbâsî tarihinde bu etkiye karşı duran ilk Abbâsî hanedan üyesinin Abbas b. Me'mûn olduğunu söyleyebilir miyiz?⁷

Abbas b. Me'mûn üzerine literatür taraması yapıldığında yukarıda da belirtildiği üzere müstakil bir çalışma hazırlanmadığı görülmektedir. Kaynaklarda ise Mu'tasım dönemi isyanları içerisinde Abbas b. Me'mûn'un kendisine tâbi komutanlarla birlikte bir suikast girişiminde bulunduğu ve bunda başarısız olduğundan bahsedilmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi bu problem bizi konu hakkında araştırma yapmaya sevketmiştir.

1.3. Araştırmaya Yön Veren Kaynaklar

Araştırmamızda ulaşılabilecek temel kaynaklara yer vermek hem çalışmanın gidişatı hem de ilk el bilgiyi elde etme açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda istifade ettiğimiz kaynakların başında Dîneverî'nin (öl. 282/895) *Ahbârü't-Tivâl*⁸ adlı eseri gelmektedir. Bu eserde diğer kaynaklara nazaran Abbas b. Me'mûn'un veliaht ilan edildiği noktasındaki nakil bize bu araştırmada farklı bir pencere açmıştır. *Târîhu'l-Ya'kûbî*⁹ ve *Târîhu't-Taberî*'den¹⁰ ise dönemsel olarak faydalanılmıştır. Mu'tasım'ın hilafet süreciyle ilgili Taberî daha fazla bilgi verse de rivayetler arası kopukluklar bütüncül bir mana çıkarmamızı zorlaştırmıştır.

Temel kaynaklardan, bize yardımcı olan ve neredeyse başucu kitabı olarak kullandığımız eser ise İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târih*¹¹ adlı çalışmasıdır. Bu eser bize Me'mûn ve Mu'tasım dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Özellikle Anadolu seferleri ve bu seferlerde ne olduğu, yaşanan hadiselerin Abbas b. Me'mûn ile ilişkisi gibi konularda çoğunlukla bu eser baz alınarak çalışma hazırlanmıştır.

---

⁷ Genel kanaat olarak Mutevekkil döneminde Türk asabiyyetine karşı adım atıldığı ifade edilir. Bk. Fatih Güzel, "Abbâsî Halifesi Mutevekkil'in Türk Nüfuzunu Sonlandırma Çabaları / Efforts of Abbasid Khalifa al-Mutawakkil to Terminate Turkish Influence.", *Çankırı Karatekin Üniversitesi* 4/2 (2016), 117-132.

⁸ Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, çev. Zekeriya Akman - Hüseyin Siyabent Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

⁹ Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dârü's-Sâdır, 1995).

¹⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*.

¹¹ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercemesi*, çev. Abdullah Köşe (İstanbul: Bahar Yayınları, 1989).

Araştırmada son dönem çalışmalar arasında yer alan, Türk-İslâm tarihçisi Hakkı Dursun Yıldız'ın *Mu'tasım Devrinde Abbasi İmparatorluğu*¹² tezi ile *İslamiyet ve Türkler*¹³ adlı eserinden fazlasıyla istifade edilmiştir. Yazarın Mu'tasım'ın halifelik sürecini anlatırken Abbas b. Me'mûn'u farklı bir zaviyeden ele alması bizim çalışmamıza da ışık tutmuştur. Yıldız, Abbas b. Me'mûn'un Arapların sembolik bir figüranı olduğu ve Türklerin Abbas b. Me'mûn'un ordusundaki etkisi bağlamında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Çalışmamıza yardımcı olan diğer bir güncel çalışma ise Nahide Bozkurt'un *Halife Me'mûn Dönemi ve İslam-Kültür Tarihindeki Yeri*¹⁴ adlı doktora tezi olmuştur. Me'mûn ile ilgili geniş malumata, bu eserin rehberliğinde ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra Abdülaziz ed-Dûrî'nin *Abbâsîler Tarihi*¹⁵ ve Âdem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-4 (Abbâsîler Dönemi)*¹⁶ isimli çalışmalar da bize Abbâsîler dönemiyle alakalı genel geçer bilgiler sunması ve çalışmalarımıza rehberlik etmesi açısından oldukça fayda sağlamıştır. Mahmoud Ahmad Zerazir'in, *The Role of Coins in Documenting the Conflict between Al-Abbas b. Me'mûn ibn Al-Ma'mun and His Uncle, Abū Ishāq ibn Al-Rashīd (Al-Mu'tasim Bi-Allih), on the Crown Prince and Caliphate*¹⁷ adlı makalesi, Abbas b. Me'mûn'un mücadelesini bastırdığı sikkeler bağlamında ele alan en yeni bir çalışmadır. Makale Abbas b. Me'mûn'un hilafet yolculuğundaki kararlılığını ve veliaht olma çabasını yansıtan ipuçları içermektedir. Güncel çalışmalar elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Ancak temel referanslarımızı aktarmak açısından zikrettiğimiz çalışmalar ehemmiyet arz etmektedir.

Çalışmanın esas gayelerinden biri de elde edilen araştırma ve inceleme bulgularını, derleme işlemlerini anlaşılır bir şablon halinde sunmaktır. Çalışmamız giriş ve iki bölüm halinde hazırlandı. Çalışma, şahıs merkezli olduğundan araştırma ve kapsamı olabildiğince dağıtmadan hedef üzerine odaklanarak çalışmamızı yapmaya gayret gösterdik. Giriş kısmında dönemin genel hatırlatmaları yapılarak araştırma sürecine dair bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde şahsiyetin nesebi, ailesi ve Mu'tasım ile olan münasebetleri bağlamındaki rivayetler ele alınmıştır. Üçüncü kısımda ise Abbâsîlerde Türk asabiyeti

---

¹² Hakkı Dursun Yıldız, *Mu'tasım Devrinde Abbasi İmparatorluğu (833-842)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1965).

¹³ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976).

¹⁴ Nahide Bozkurt, *Halife Me'mûn Dönemi ve İslam-Kültür Tarihindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991).

¹⁵ Abdülaziz ed-Dûrî, *Abbâsîler Tarihi Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Açıdan*, çev. Kazım Koç (İstanbul: Beka Yayınları, 2020).

¹⁶ Apak, *İslâm Tarihi*.

¹⁷ Mahmoud Ahmad Zerazir, "The Role of Coins in Documenting the Conflict between Al-Abbas ibn Al-Ma'mun and His Uncle, Abū Ishāq ibn Al-Rashīd (Al-Mu'tasim Bi-Allih), on the Crown Prince and Caliphate", *Journal of Islamic Numismatics Center* 1/5 (2022), 111-144.

merkezinde Abbas b. Me'mûn'un durumu, görev yeri olan Sugûr ve Avâsım şehirleri, akabinde ona destek olan önemli komutanlar incelenmiştir. Sonuç faslında ise önemli gördüğümüz yerlerin üzerinden geçilerek çalışmanın hûlasası ortaya konulmuştur.

1.4. Araştırmanın Tarihi Zemini (718-809 Yılları Arası)

Emevîler döneminde İslam devleti birçok milleti bünyesinde barındırır duruma geldi. Ancak iktidar sahiplerinin yönetim anlayışında Arap yanlısı politika sürdürmesi bu devletin yıkılmasına sebep olacak ana unsurlardan biri oldu. Gayr-i Arap unsurun devlet işlerinden uzak tutulması, ekonomik olarak ağır vergiler altında ezilmeye mahkûm bırakılması, devlete olan bağlılıklarını zayıflattı, bunun yanı sıra devlete karşı kin beslemelerine sebep oldu. Bu sosyolojik ve ekonomik durumun farkında olan Muhammed b. Ali çözümün iktidar değişikliği olduğunu anladı ve ardından planını devreye soktu.

Abbâsî ihtilâlinin sorumlusu ve başlatıcısı yukarda da adı geçen Muhammed b. Ali'dir (öl. 125/743). Kendisi Abbâs b. Abdülmüttalib'in soyundan gelmekteydi. Babası Ali'nin, Emevî hükümdarı Velid b. Abdülmelik (öl. 96/715) tarafından cezalandırılması sonucu baskıya dayanamayan aile Şam'dan ayrılarak Humeyme'ye yerleşti (704/714).¹⁸ Bu dönemde dünyaya gelen Muhammed, ilerleyen dönemde Abbâsî ihtilâlinin hem planlayıcısı hem de söz konusu ihtilali faaliyete geçiren yani aksiyon adamı olarak tarihi kaynaklardaki yerini aldı.¹⁹ Muhammed, süreç içerisinde kendisine yardımcı olarak Meysere, Muhammed b. Huneys, Ebû İkrime es-Serrac ve Hayyân el-Attâr gibi yetenekli kişileri seçti ve onlardan bir kısmını propagandacı olarak görevlendirdi.²⁰

Emevîlerin zayıflığından ve mevâlînin muhalefetinden istifade etmek isteyen Muhammed b. Ali ve destekçileri, bu durumu iyi kullanmasını bildiler. Dâiler kendilerini tüccar olarak tanıtp propagandalarını gizli bir faaliyet olarak sürdürmekteydiler. Muhammed b. Ali, Humeyme'yi ihtilâl merkezi olarak seçip, Horasan'ı propaganda merkezi olarak belirledi. Kûfe ise Humeyme ve Horasan arasında iletişimi sağlayan bir merkez olarak belirlendi.²¹ Emevî muhaliflerini bir çatı altında toplamak ve bunları organize etmek yaklaşık 32 yıl sürdü. Bu propagandayı sürdürürken kullandıkları sloganın etkisi ise yadsınamazdı. Muhammed b. Ali, tüm muhalifleri bir bayrak altında toplayabilmek için bir slogan belirledi. Bu slogan hem bütün muhalif unsurları kapsamakta hem de muhalifler içindeki

¹⁸ Hamevî el-Yâkut, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Darü Sadr, 1995), 2/307; Bozkurt, *Abbâsî İhtilali*, 22-23.

¹⁹ Bozkurt, *Abbâsî İhtilali*, 22.

²⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/562; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/308; Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 393-394.

²¹ Muhammed b. Ali'nin sosyolojik tesbitleri için bk. Bozkurt, *Abbâsî İhtilali*, 34-36.

bütün ayrımı gidermekteydi. “er-Rıza min Âl-i Muhammed” (Muhammed ailesinden kimden razı olunursa) ihtilalin ana sloganı oldu. Yani bu slogan Muhammed ehli, Abbas ehli, Ali ehli gibi grupları ihtiva eden bir slogandı. Bu söz muhalifler açısından kabul görüp benimsendi.²²

Muhammed b. Ali’nin ölümünün ardından oğlu İbrâhîm (öl. 130/748) başa geçti.²³ İbrâhîm ihtilâli kuvvetlendirmek ve etkili kılmak için Ebû Müslim el-Horasânî’yi (öl. 137/756) Horasan’a görevlendirdi.²⁴ Ebû Müslim burada etkili sonuçlar almaya başladı. Onun ihtilâle dâhil olmasıyla sözlü davet yerini fiili harekete bıraktı. Abbasiler, İmâm İbrâhîm’den aldıkları siyah bayrağı Horasan’da açarak resmi bir şekilde ihtilâli başlattılar.²⁵ Ebû Müslim, kendisine karşı harekete geçen Emevî valisi Nasr b. Seyyâr’ın (öl. 131/748) kuvvetlerini yenerek Merv’i ele geçirmeyi başardı.²⁶

Abbâsî kuvvetleri başarılar elde ederken hareketin öncüsü İmâm İbrâhîm tutuklandı. Kendisinin öldürüleceğini anlayan İbrâhîm liderliği Ebü’l Abbâs’a bıraktı. Ebü’l-Abbâs (öl. 136/754) sorumluluğu aldıktan sonra ailesi ile birlikte gizlice Kûfe’ye geçti ve hareketin lideri olarak göreve başladı.²⁷

Devlet başkanı seçilmesinin akabinde ilk hutbesinde o, yönetimin Abbâsîlere ait olduğuna dair deliller ortaya koymaya çalıştı.²⁸ Böylelikle ihtilâlin başından bu yana beraber hareket ettikleri, özellikle Alioğullarını etkisiz kılmayı amaçlamaktaydı. Kûfe’de Ebü’l-Abbâs’a biat edilirken Abbâsî ordusu da batıya doğru ilerleyerek son Emevî halifesi II. Mervan’ı (öl. 132/750) ortadan kaldırmayı hedefledi. Emevî ordusu ile Abbâsî ordusu Büyük Zap suyu kenarında karşı karşıya geldi (132/750). Burada meydana gelen çatışma yaklaşık on gün sürdü. Nihayetinde Emevî ordusu mağlup oldu. Mervan, kuvvetleriyle beraber çekilirken Abbâsî ordusunu idare eden Abdullah b. Ali (öl. 147/764), Dımaşk’ı çatışma olmadan ele geçirdi (132/750).²⁹ Yukarı Mısır’da Bûsîr adı verilen köyde yakalanan Mervan ise öldürüldü.³⁰ Böylelikle Emevî idaresi yerini Abbâsî yönetimine bıraktı.

---

²² Bozkurt, *Abbâsî İhtilali*, 38.

²³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/294-295. Muhammed b. Ali ve İbrâhîm b. Muhammed hakkında geniş bilgi için bk. Murat Bıyıklı, *Abbâsî İhtilalinin Mimarları* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023).

²⁴ Dîneverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, 414.

²⁵ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/355; Dîneverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, 419; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/213-216.

²⁶ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/367-371.

²⁷ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/423; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/334-340.

²⁸ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/425; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/337; Dîneverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, 429.

²⁹ Dîneverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, 423; Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 2/346.

³⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/345.

İslam devletinde gerçekleşen hanedan değişimi tarihi açıdan bakıldığında büyük gelişim ve dönüşümlere kapı açmıştır. Örneğin; Emevîler döneminde yönetim merkezi Suriye iken Abbâsîler bu merkezi Irak'a taşımışlardır. Devleti yöneten halife bir kabile şefi hüviyetinden çıkıp toplumun bütün fertlerini kucaklayan ve böylelikle devlet otoritesini ayakta tutan bir hükümdar konumuna gelmiştir. Bunların yanı sıra pek çok sosyal, iktisadî ve fikirsîl değişimler de gerçekleşmiştir.

Ebü'l-Abbâs başa geçtiği andan itibaren otoriteyi güçlendirme çabası içerisine girdi. İntikam adına, Emevîlerden kalan önemli aileler ve şahıslar katledildi.³¹ Ardından, ortak hareket ettikleri taraftarların içerisinden, otoritesine tehdit oluşturabilecek şahıslar ortadan kaldırıldı. Ebû Seleme (öl. 132/750) ve Süleyman b. Kesîr (öl. 132/750) buna örnek olabilir. Bu iki şahıs ihtilâle büyük destekleri olmalarına rağmen Alioğullarını benimsediklerinden ötürü Ebü'l Abbâs tarafından ortadan kaldırıldı (132/750).³² Ebü'l Abbâs bu sıkıyönetim anlayışına beş yıl devam edebildi. Zira kendisi 13 Zilhicce 136/754 yılında vefat etti.³³

Ebü'l Abbâs bu kısa zaman diliminde İslam tarihi açısından asırlara etki edecek adımlar atmış, Abbasîlerin kuruluşunda büyük rol oynamıştır. Zamanının çoğunu iç isyanlarla ve sınır güvenliğini sağlamakla geçirmiştir. Yine onun döneminde Türk-İslâm dünyası açısından önem arz eden Talas Savaşı meydana gelmiştir. Türklerle Arapların birleşip Çinlileri yenmesiyle o vakte kadar araları savaşlarla gerilen iki millet, bundan sonra genelde dostane ilişkiler sürdürmeye başlamıştır (Zilhicce 133/Haziran 751).³⁴ Türklerin İslâma girişi de bu vesileyle artış göstermiştir.³⁵

İkinci Abbâsî halîfesi, Ebû Ca'fer el-Mansûr (754/775) oldu.³⁶ Halife Mansûr'un dönemi de genellikle isyanları bastırmak ile geçti. Mansûr halktan biat alırken amcası Abdullah b. Ali de kendi adına biat toplamaktaydı. Ancak ihtilâlde etkin bir güç olan ve kendisiyle beraber açık davete başlanan Ebû Müslim, Ebû Ca'fer'i desteklemekteydi. Nitekim onun yardımıyla Ebû Ca'fer ihtilâlde büyük başarılarla imza atmış olan amcasını öldürdü ve

---

³¹ Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih* (Paris: Ernest LeRoux el-Sahhaf, 1927), 6/74; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 7/298.

³² Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/352-353; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/448-450; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 5/354.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 5/373.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 5/365.

³⁵ Bk. Hakkı Dursun Yıldız, *Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler* (İstanbul, 1973), 71-82.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 5/374-375.

halifeliğine karşı tehdit olan bir unsuru da ortadan kaldırdı.³⁷ Ancak kendisini tam halife olarak görememekte ve Ebû Müslim'in varlığından rahatsızlık duymaktaydı. Bu sebeple Ebû Müslim'i de çok geçmeden bir kumpas ile ortadan kaldırdı.³⁸

Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde birkaç isimden bahsedilir ki bunların Türk kökenli olmaları ihtimal dâhilindedir. Bu isimlerden birisi Züheyr b. et-Türkî'dir. Ebû Ca'fer el-Mansûr, Züheyr'e, Ebû Müslim'in ortadan kaldırılmasının ardından onun takipçilerini imha görevi verdi. Kendisini Hemedan'a vali olarak atadı.³⁹ Kaynaklarda bu ismin etkinliğinden pek fazla bahsedilmez. Anlaşıldığı kadarıyla o, ihtilâl sürecinde ve sonrasında Abbâsîlerin güvenini kazanmış bir komutandı.

Diğer bir isim ise Mübârek et-Türkî'dir. Ebû Ca'fer el-Mansûr hilafet merkezini daha emniyetli bir yere taşımak istedi. Bugünkü Bağdat'ın yerini münasip görüp buraya bir şehir inşa ettirdi. Şehir merkezinde halifenin sarayı, etrafında da diğer devlet binaları yer almaktaydı. Halifenin Horasan kökenli birlikleri için ise kışlalar inşa ettirilmişti.⁴⁰ Mübârek et-Türkî aynı zamanda Halife Mehdî-Billâh (775-785) ve Hâdî-İlêlhak (785-786) dönemlerinde de faaliyetlerde bulundu. Mehdî-Billâh'nin görevlendirmesiyle Kazvin halkına âmillik için gittiği burada bir şehir kurarak adamlarını da buraya yerleştirdiği nakledilmektedir.⁴¹

Hâdî-İlêlhak döneminde ise Medine'de isyan eden Alioğullarından Hüseyin b. Ali'nin isyanını bastırmak ile görevlendirilen Mübârek, çok mücadele etti ancak savaşı yarıda bırakıp, o esnada geçmekte olan Hac kafilesiyle beraber oradan ayrılıp kayıplara karıştı. Nihayetinde Hâdî-İlêlhak isyanı bastırmış olsa da Mübârek'in yaptığı hatalardan dolayı ona çok kızdı ve mallarına el koyup hayvanlarına çoban yaptı.⁴²

Türk olduğu tahmin edilen Hammad Et-Türkî, Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde aktif görev almış, Sevad bölgesinin iktisadî ve siyasi kontrolünü sağlamakla görevlendirilmiştir.⁴³ Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde faaliyette bulundukları nakledilen bu isimlerden hareketle, Türklerin bu dönemde oldukça etkin olduklarına dair genel bir hüküm vermek doğru değildir. Ancak Câhiz'in (öl. 255/869) aktarımından, ilk kez Türkleri

³⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/473; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/377.

³⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/367-368; Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tıvâl*, 438-439.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/389-390; Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 54.

⁴⁰ Abdülhamit Dünder, 4/10. *Yüzyılda Bağdat (Topağrafya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)* (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 60-84; Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 55.

⁴¹ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 56-57.

⁴² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/85-86.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed Ceşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb* (Kahire: Mustafa el-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhû, 1938), 134.

devlet işlerinde kullanan halifenin Mansûr olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁴ Tüm bunlara ilaveten Ca'fer el-Mansûr'un Sugûr bölgesindeki faaliyetlerine baktığımızda, Malatya şehrini tahkim ettikten sonra buraya Horasan birliklerini yerleştirmiş olması, Türklerin kuvvetinden buralarda istifade etmek istediği sonucuna bizi götürmektedir.⁴⁵ Aynı durum, diğer bir Sugûr şehri olan Adana'nın tahkiminin ardından da uygulanmıştır. Nitekim Ca'fer el-Mansûr'un emri ile 758-760 yılında Salih b. Ali b. Abdullah kontrolünde Horasan'dan buraya birlikler getirilmiştir.⁴⁶

Ebu'l Abbâs'tan sonra hilafet bayrağını ele alan Ca'fer el-Mansûr, evinde dahi oyun ve eğlenceye tamah etmeyen son derece ciddi ve kendini işine adanmış bir şahsiyetti.⁴⁷ Halifelik dönemi isyanlarla ve otoritesini koruma mücadelesiyle geçti. Zikri geçtiği üzere Abdullah b. Ali ve Ebû Müslim'i otoritesine tehdit olarak düşündü bu yüzden ortadan kaldırdı. Ancak, onları ortadan kaldırınca tehditler bitmedi. Ebû Müslim'in ölümünü bahane eden Sünbâz, Ca'fer el-Mansûr'a karşı isyan başlattı (137/755). Benzer sebeplerle İshâk et-Türki de Maverâünnehir'de başkaldırdı. Ancak Ebû Ca'fer el-Mansûr bu isyanları bastırmaya muvaffak oldu.⁴⁸ Horasan isyanlarıyla mücadele eden Ca'fer el-Mansûr'un ihtilâl ortaklarından olan Alioğullarının Mekke ve Medine'de bulunan uzantıları, yöneticilerin kendilerine baskı yaptığı iddiasıyla isyan başlattılar. Bunlardan öne çıkan, Hasan'ın soyundan gelen Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye'nin Medine'de başlatmış olduğu isyandır. Bu isyanı Halife Ca'fer el-Mansûr, Îsâ b. Mûsâ eliyle bastırmayı başarsa da aynı yıl Muhammed'in kardeşi İbrâhîm Basra ve Kûfe'de yeni bir isyan başlattı. Îsâ b. Mûsâ bu isyanı da başarılı bir şekilde bastırdı ve İbrâhîm'i öldürdü. Abbâsî ordusu bu isyanlara yoğunlaştığından dolayı dış siyasette fazla bir hareketlilik gösteremedi. Ca'fer el-Mansûr'un evlatlarından Mehdî-Billâh, Taberistan ve Horasan bölgesinde fetihler yaptı.⁴⁹ Ca'fer el-Mansûr'un mücadelesinden hareketle, devlette Abbasî yönetiminin sağlam bir otorite kurmasının onun döneminde olduğu söylenebilir. Ebû Ca'fer el-Mansûr 158/775 yılında hac yolculuğu esnasında hastalandı ve öldü.⁵⁰

---

⁴⁴ Ebû Osmân Amr b. Bahr Câhiz, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1988), 29.

⁴⁵ Ebû'l-Hasen Ahmed Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 187.

⁴⁶ Belâzürî, *el-Büldân*, 168.

⁴⁷ Dürî, *Abbâsîler Tarihi*, 71.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/392-393.

⁴⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/555-613.

⁵⁰ Nahide Bozkurt, "Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/5-6.

Ca'fer el-Mansûr, hacca giderken (158/775) yerine oğlu Mehdî-Billâh'yi vekil bıraktı.⁵¹ Vefatının ardından da yerine oğlu Mehdî-Billâh geçti (158/775). Mehdî-Billâh, babasının dönemine nazaran daha yumuşak bir politika uyguladı. Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde Abbâsî devletinde otoriteye karşı başkaldırıları hala tehlikeli bir vaziyetteydi. Sınırları korumak ve otoriteyi sağlamlaştırmak gerekmekteydi. Bu yüzden o, sert tedbirler almak zorundaydı. Ancak babası Mehdî-Billâh'a siyasi, ekonomik ve askerî bakımdan daha sağlam bir devlet bırakmıştı. Düşmanların ekseriyeti bertaraf edilmişti. Bu çabalar netice vermiş, Mehdî-Billâh'a halifeliğini gösterebilecek ıslahatlar yapma imkânı doğmuştu. Bu gelişmeler de onun Abbâsîleri ihtilâl kargaşasından çıkarıp istikrar dönemine sokan halife olarak anılmasına sebep oldu.⁵²

Halife Mehdî-Billâh yaklaşık on yıllık iktidar süreci içerisinde yukarıda da zikredildiği üzere amcasının ve babasının tersine ılımlı bir politika takip ederek halkın gönlünü kazanmaya çalıştı. Örneğin hapis hanedeki tutukluların ağır suç işlemeyenlerinin ekseriyeti serbest bırakıldı. Halen tutuklu kalanların ise bakımları iyileştirildi.⁵³ Ca'fer el-Mansûr'un zamanında müsadere edilmiş mallar sahiplerine geri teslim edilerek onların gönülleri alınmaya çalışıldı. Aslında bu uygulamayı bizzat Ebû Ca'fer el-Mansûr oğluna vasiyet etmişti. Bunun amacı, oğlunun sevilmesi ve otoritesinin benimsenmesi için politik bir hamle olabilirdi.⁵⁴ Karışıklıklardan istifade eden memurların artan usulsüzlüklerine karşı yüksek mahkemeler kuruldu ve bunlara özel yetkiler tahsis edildi.⁵⁵ Ticari hayatın canlanması, tüccarların güvenliğinin sağlanması için kervanların ve misafirlerin istifade edebileceği konak yerleri inşa ettirildi. Su kuyuları açtırıldı.⁵⁶ Hülâsa Halife Mehdî-Billâh, dönem itibarıyla halk ile devlet arasında cereyan eden huzursuzlukları ortadan kaldırmak, birlik ve beraberliği temin etmek için elinden gelen gayreti gösterdi. Abbâsî hanedanlığı için tehdit sayılan Ali taraftarlarına bile müsamahakâr davrandı, aralarındaki gerginlikleri ortadan kaldırma adına, cezalı olanların cezalarını affetti, malı müsadere edilenlerin mallarını geri vererek onlara karşı ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Bu durumun olumlu yansıması ise Mehdî-Billâh döneminde bizzat görüldü.⁵⁷

---

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/23-26.

⁵² Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher* (İran, ts.), 3/312-313.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 8/227.

⁵⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/394.

⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 7/345.

⁵⁶ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/162.

⁵⁷ Apak, *İslâm Tarihi*, 114.

Halife Mehdî-Billâh döneminde her ne kadar isyanlarda bir azalma olsa da isyanlar yok olmuş sayılmazdı. Dönemin en büyük isyanlarından birisi, Ebû Müslim'in intikamını almak için yola çıktığını iddia eden Mukannâ'nın (öl. 161/778) isyanıdır. Yüzünü gizlemek için peçeyle kapattığından dolayı peçeli denilen Mukannâ bir halk hareketi başlattı. Bunun yanı sıra bu harekete dini bir veche de ekleyerek etkinliğini arttırmak istedi. Allah'ın, Ebû Müslim el-Horasânî'yi yaratıp, daha sonra kendisine hulûl ettiği iddiasını topluma yaymaya çalışmıştı. Bu çabası da büyük oranda etkili oldu. Az bir sürede birçok isyancı bu anlayış çevresinde toplanıp büyük bir hareket başlattı. Nihayetinde siyasi ve sosyolojik tehdit oluşturmaya başlayan bu hareket sonrası Mehdî-Billâh askeri birlikler sevk etti. Mukannâ gerçekleşen sefer sonrasında köşeye sıkışıp kaçacak yeri bulamayınca kendisini ateşe atıp intihar etti.⁵⁸ Başka bir tarihçinin aktarımıyla kendisini zehirleyerek intihar etti.⁵⁹ Mehdî-Billâh döneminde Mukannâ isyanına benzer bir hareket daha ortaya çıkmıştır ki bu hareket müntesiplerine "Zenâdika" ismi verilmekteydi. Bu topluğun asıl hedefi, eski İran dinlerini ve kültürlerini canlandırmaktı. Örgüt İslâm inancıyla bağdaşmayan, haramları mübah sayan, ailevî ahlâkı ayaklar altına alan bir anlayış üzerine kurulmuştu. Halife bu tür grupları etkisiz hale getirmek için "Dîvânü'z-Zenâdika" ismiyle özel bir kurum oluşturdu. Toplumda oluşabilecek etkilerini bertaraf etmesi için dönemin âlimleri aracılığıyla fetva ve reddiye çalışmaları yaptırdı.⁶⁰ Halife Mehdî-Billâh Cürcan'a çıktığı bir yolculukta (169/785) vefat etti ve yerine oğlu Mûsa el-Hâdî-İlelhak (öl. 170/786) geçti.⁶¹ Mûsa el-Hâdî-İlelhak, Bağdat'a gelip halife sıfatıyla tahta oturduktan kısa bir süre sonra Alioğullarından Hüseyin b. Ali (öl. 169/786), Medine şehrinde yönetime karşı bir ayaklanma başlattı. İsyân sebebi olarak şehrin valisinin Ali evladına kötü davranması gösterildi. Hüseyin b. Ali, 169/786 yılında Mescid-i Nebevî'de insanlardan biat alarak Abbâsîleri tanımadığını ilan etti. Bu başkaldırının ardından kendisine tabi olan orduyla valinin askerlerini püskürttü ve Beytül-mâl'a el koydu. Medine'nin kontrolünü ele aldıktan sonra Mekke'ye hareket ederek buranın da kontrolünü ele geçirdi. Bu vaziyetin devlet otoritesi açısından tehlikeli bir durum alması neticesinde Halife Hâdî-İlelhak, isyancıların üzerine büyük bir ordu gönderdi. Mekke ile Medine arasında karşı karşıya gelen taraflar Fah Savaşı adıyla bilinen şiddetli bir çatışma yaptılar (169/786). Nihayetinde Hüseyin b.

---

⁵⁸ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 8/135; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 6/52.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 8/263.

⁶⁰ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/400.

⁶¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 8/112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 6/76.

Ali'nin vefat etmesi sonucu isyancılar dağıldı.⁶² Bu savaştan sağ kurtulan bir kişi Mağrib'de yeni bir devletin temellerini attı. İleride Abbâsîlerin başını ağrıtacak bu kişi Hüseyin'in dayısı olan İdrîs b. Abdullah'tır (öl. 177/793). O, Mağrib'e kaçmış ve burada İdrîsîlerin temellerini atmıştır.⁶³

Hâdî-İlêlhak döneminde meydana gelen Fah Savaşı, Şîîler açısından Kerbelâ vakasından sonra en trajik hadise olarak telakki edilmektedir. Mehdî-Billâh döneminde Alioğullarına karşı uygulanan ılımlı politika, Hâdî-İlêlhak döneminde meydana gelen Fah Savaşı'yla birlikte bozulmuştur. Bu savaştan sonra Alioğulları üzerinde tekrar şiddet ve baskı uygulama sürecine girilmiştir. Bazılarının evleri yakılmış ve mallarına devlet tarafından el konulmuştur.⁶⁴

Mehdî-Billâh döneminde zındıklara karşı başlatılan siyasi ve fikri mücadele, Hâdî-İlêlhak döneminde de hız kesmeden devam etti. Nitekim o, ele geçirilen zındıkları birebir huzuruna çağırıp sorgulattı ve zındık olduğuna inandığı kimseleri ağır bir şekilde cezalandırdı.⁶⁵ Bu hadiseye verilen örneklerden birisi de Yezdân b. Bâzân'dır. Yezdân, Kâbe etrafında tavaf eden Müslümanlara hakaret etmiş, onlara karşı alçaltıcı sözler kullanmıştı. Ceza olarak idam edildi ve cesedi ibret olması için teşhir edildi.⁶⁶

Hâdî-İlêlhak döneminde, önemini koruyan hadiselerden birisi de annesi Hayzürân (öl. 173/789) ile yaşadığı iktidar çekişmesidir. Tarihçilerin çoğunluğuna göre Hâdî-İlêlhak'ın ölümü Hayzürân'ın kurduğu bir tuzak neticesinde gerçekleşmiştir. Mehdî-Billâh döneminde geniş bir yetkiye sahip olan Hayzürân, bu durumun Hâdî-İlêlhak'ın halife olmasıyla daha da artacağını düşünmüştü. Ancak düşündüğü gibi olmadı. Çünkü Hâdî-İlêlhak dedesi Ebû Ca'fer el-Mansûr gibi sert bir karaktere sahipti. Kendi otoritesini başkalarıyla paylaşmayı uygun görmedi.⁶⁷

Hayzürân halifenin emri dışında, vezirler ve emirler gibi pek çok saray görevlisiyle veya devlet adamıyla görüşmekteydi. Halife Hâdî-İlêlhak bu durum son bulur düşüncesiyle ilk zamanlar annesinin yaptığını görmezden geldi. Ancak Hayzürân işleri abartıp istediği kişilerin halife tarafından atanmasını talep edince bu duruma daha fazla tahammül edemeyen Hâdî-İlêlhak annesine düşmanlığını açıktan göstermeye başladı.⁶⁸

---

⁶² Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/404; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/192.

⁶³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/198; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/86-87.

⁶⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/405; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/87.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/83.

⁶⁶ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/190.

⁶⁷ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher*, 3/324.

⁶⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/206; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher*, 3/327-328.

Saraydaki anne-oğul arasında cereyan eden husumet veliaht kriziyle zirveye ulaştı. Halife Hâdî-İlelhak kendisinden sonra oğlu Ca'fer'i veliaht tayin etmek isterken, Hayzürân da Hârûn'un halife olmasını istemekteydi. Halife Hâdî-İlelhak'ın emriyle hapis haneye atılan Hârûn Hayzürân için kocası zamanındaki siyasi imkânının anahtarıydı. Bunun için Hâdî-İlelhak'ın ortadan kaldırılması gerekmekteydi.⁶⁹ Bu yüzden hemen bir plan yapan Hayzürân câriyeler vasıtasıyla Hâdî-İlelhak'ı ortadan kaldırdı. Nihayetinde bu mücadele Hayzürân'ın galibiyeti ile son bulmuş oldu. Halifelik yolu açılmış olan Hârûnürreşîd (öl. 193/809), Hâdî-İlelhak'ın vefatının ardından başa geçti (170/786).⁷⁰

Abbâsîlerde Hârûnürreşîd dönemi devletin sınırlarının en geniş boyutlara ulaştığı bir devreye denk gelmektedir. Diğer halifelere nazaran onun dönemi insanlara daha zengin ve huzurlu bir ortam sunmuştur.⁷¹ Hârûnürreşîd döneminde edebî ve ilmî olarak da bir canlılık yaşanmış, sarayda ilmî ve kelâmî tartışmalar cereyan etmiştir. Cizye karşılığı olarak kitaplar toplatılmış, bu da Beytülhikme'nin zenginleşmesine vesile olmuştur. Süryânîceden, Sanskritçeden ve Grekçeden birçok eser tercüme edilmiştir. Bunların geneli Harun'un sefer yaptığı bölgelerden elde edilen kitaplardır.⁷²

Hârûnürreşîd döneminde ekonomik, siyasi, dinî ve etnik sebeplerden ötürü isyanlar ortaya çıktı. İçeride yaşanan sorunlar, genelde valilerin sıkı denetime tabi tutulmamasından kaynaklanmaktaydı. Mesela Horasan'da valiler genelde halkın refahına önem vermemiş, kendi servetleriyle ilgilenmişlerdi. Hatta bazılarının geçerli bir sebebi olmadan vergi artırımına gitmesi, yöre halkını fazlasıyla rahatsız etmekteydi. Ali b. İsa b. Mâhân kaynaklarda Horasan'ın en zalim valisi olarak zikredilmekteydi. İnsanlardan haksız yere mal toplamakta, vermeyenden de zorla malını gasp etmekteydi. Ali b. İsa, Hârûnürreşîd'in öfkesini çekmemek için ona pahalı hediyeler göndererek valiliğini korumakta, bunun yanında halka zulmetmeye de devam etmekteydi.⁷³ Hârûnürreşîd'in bu durumun farkına varması, ancak bölgede Horasan halkının Râfi' b. Leys önderliğinde ayaklanmasıyla (191/806) gerçekleşti. Rafi' b. Leys, Ali b. İsa b. Mâhân'ın valiliği boyunca halka zulmetmesi ve zorbalık yapması nedeniyle isyana kalkışmış, halk tabanında da karşılık bulmuştu.⁷⁴ Söz konusu isyanı Abbâsî yönetimi boyunca onlara karşı birikmiş olan intikam duygusunun bir yansıması olarak görmek mümkündü. Zira Ebû Müslim Horasanî'den bu

⁶⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/207.

⁷⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 6/98.

⁷¹ Dûrî, *Abbâsîler Tarihi*, 128-130.

⁷² Apak, *İslâm Tarihi*, 130-132.

⁷³ Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ*, 228.

⁷⁴ Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 447.

yana isyan için fırsat kollayan gruplar vardı. Buna, yönetimi düşman edinen gruplar da destek olunca hareket kısa sürede büyüdü ve geniş alana yayıldı. Bölgedeki bu durum 195/810 yılında Me'mûn'un Horasan Valisi olarak atanmasına kadar devam etti. Me'mûn'un siyasi ve politik olarak yaptığı hamleler sayesinde Râfi' b. Leys'in konumu zayıfladı. Horasan halkının da gönlü alındı. Hatta Me'mûn ilerleyen dönemde Horasan'dan bulunduğu destekle Abbâsî yönetiminin başına geçti.⁷⁵

Hârûnürreşîd döneminde adından bahsettiren isyanlardan birisi de Kuzey Afrika'da meydana gelmiş olan Berberî ayaklanmasıydı. Halife Hâdî-İlelhak döneminde Şîî ayaklanmasıyla meydana gelen Fah Savaşından sağ kurtulan İdrîs b. Abdullah (öl. 177/793) önce Mısır'a, sonra Kuzey Afrika'ya geçmişti. O, bölgede isyana meyilleri olan Berberîleri etrafında toplayarak, İdrîsîler Devleti'nin temelini oluşturdu.⁷⁶

Hârûnürreşîd bu bölgenin coğrafi konumu ve hareketin maliyetinden çekinerek ordu göndermek yerine İdrîs'i zehirletse de isyan son bulmadı. İdrîs'in cariyeden olan bir çocuğu üzerinden söz konusu isyan bağımsızlıkla sonuçlandı. Nihayetinde İdrîsîler, Abbâsîlerden ayrılan ilk siyasi birlik oldu (172/789).⁷⁷

Hârûnürreşîd, halifelîği döneminde devletin en güçlü rakiplerinden olan Bizans ile mücadeleye de önem vermiştir. Bu bağlamda iki devlet arasındaki sınırların tahkimi için ayrı bir ehemmiyet gösterdi. Örneğin, 170/786 yılında Sugûr eş-Şâmiye'yi Sugûr el-Cezîre'den ayırarak, bu bölgeyi Avâsım şehri yaptı.⁷⁸ Ardından bu şehirlere takviye birlikler yerleştirerek burada devamlı surette ikamet eden, Bizans'a karşı herhangi bir mukavemet vukunda daha hızlı karşılık veren askerî bir güç bulundurdu.⁷⁹

Hârûnürreşîd döneminde önemli politik hadiselerden birisi de Bermekîler ile arasında yaşanan anlaşmazlıktır. Hâdî-İlelhak'ın Hârûnürreşîd'i veliahtlıktan çıkarma girişimi karşısında Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin (öl. 190/805) tavrı ve Hârûnürreşîd'in yanında yer alması, ikisi arasında dostane ilişkiler gelişmesini sağladı. Hârûnürreşîd halife olduğunda da onu vezir yaptı.⁸⁰

Yahyâ b. Hâlid'in yirmi yıla yakın devlet bünyesinde çeşitli görevlerde yer alması ailesinden birçok kimsenin devletin farklı bürokratik makamlarında konumlanmasına

---

⁷⁵ Dûrî, *Abbâsîler Tarihi*, 133.

⁷⁶ Mehmet Azimli, "Ehl-i Beyt'in Kurduğu İlk Devlet İdrîsîler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 5/1 (2003), 1-14.

⁷⁷ Muhammed Rezûk, "İdrîsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 21/495-497.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 8/238.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 8/329.

⁸⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/208.

vesile oldu. Oğulları Fazl ve Cafer de bu aile içerisinde devletin önemli kademelerinde bulunan kimselerdendi. Bu durum, Bermekî ailesinin nüfûzunun iyice artmasına sebep oldu. Öyle ki halk, Bermekîleri devletin gerçek sahibi olarak görür duruma geldi. Bu durumdan rahatsız olan Halife Hârûnürreşîd Araplardan ileri gelenlerin de baskısıyla bürokrasinin birçok alanında büyük hizmetleri olan bu aileyi tasfiye etmeye karar verdi. Bermekîlerin tasfiyesinden sonra geriye kalan mallarına da el kondu ve hepsi devlet hazinesine aktarıldı.⁸¹

Hârûnürreşîd, yaşanan bürokratik boşluğu güvenebileceği kimselerle doldurmaya çalışmıştır. Bunların içerisinde çok sayıda Türk'de yer almaktadır. Özellikle Türklerin askerî yönünden istifade eden halife saraydaki muhafız birliğini Türklerden oluşturmuştur. İkdü'l-Ferîd'de, bir Hind hükümdarının Hârûnürreşîd'e hediyelerle birlikte bir heyet gönderdiğinden bahsedilmektedir. Bu heyetin dikkatini çeken hususlardan biri, Hârûnürreşîd'in Türk muhafız birliğine emir vermesi ve zırhlarla kuşanmış askerlerin heyete nizamlı bir karşılama töreni yapması olmuştur.⁸²

Abbâsîlerin ihtilâl ve yönetim devirlerine baktığımızda kuruluşundan bu yana desteğini genellikle mevâlîden aldığı anlaşılmaktadır. Mevâlî içerisinde de en fazla Horasan yöresinde bulunan halktan faydalanılmıştır. Ebû Ca'fer el-Mansûr dönemiyle beraber kaynakların Türk isimlerinden bahsetmesi, Türklerin onun döneminde görev almaya başladığını göstermektedir. Bu dönemde sadece asker ve muhafız birlikleri olarak basit görevler aldıkları anlaşılsa da zamanla itimat kazanan komutanlar devletin üst kademelerinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Nitekim ilerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere Me'mûn'un ölümünden sonra yaşanan hadiselerin genelinde aktif olarak rol almışlardır.

Abbâsîlerin, organizasyon ve ihtilâl evrelerinden başlayarak Hârûnürreşîd dönemine kadar olan yaklaşık 70 yıllık serüveni aşağı yukarı bu şekilde gerçekleşmiştir. Elbette bu serüven burada anlatılanlarla sınırlı değildir. Ancak tekrara düşmemek ve maksadımız dışına çıkmadan genel bilgileri aktarmak açısından bu kadar ile yetinilmiştir. Türk etkinliğinin görülmeye başladığı Me'mûn dönemi ile Türklerin sahada aktif rol aldıkları Mu'tasım dönemi 3. Bölüm'de anlatılacağından burada ayriyeten bahsetme gereği duyulmamıştır.

---

⁸¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/287-294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 6/158.

⁸² Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 61.

2. ABBAS B. ME'MÛN'UN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

2.1. Abbas b. Me'mûn'un Nesebi

Abbas b. Me'mûn, Abbâsî halifelerinin yedincisi olan Abdullâh el-Me'mûn'un (öl. 218/833) oğludur.⁸³ Kendisinin özel hayatı ya da geçmişi ile ilgili kayıtlarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ama onun tarih sayfalarında anılmasına sebebiyet veren durumların en önemlisi, Mu'tasım döneminde hilafette hak iddia etmesidir. Hilafet konusunun yanı sıra arka planda gerçekleşen bürokratik savaşların yönetime ve politikaya etkisi konusunda da Abbas b. Me'mûn'un konumu dikkat çekicidir.

2.1.1. Abbas b. Me'mûn'un Doğumu

Abbas b. Me'mûn'un doğum yılıyla ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak bunu bazı hesap ve kıyaslamalarla tahmin etmek mümkündür. Babası Me'mûn ile ilgili nesep araştırması yapıldığında, Me'mûn'un künyesinin Ebu'l-Abbâs olduğu görülmektedir.

Arap geleneğinde künye kullanma âdeti yaygındı. Bu âdet, künye sahibinin daha iyi tanınmasına yardımcı olan bir husustur. Künyeleme, erkek olsun kız olsun ilk çocuğa nispetle yapılan bir uygulamaydı. Hz. Peygamber'in ilk evladının Kâsım olması sebebiyle Ebu'l-Kâsım olarak künyelenmesi, bu durumun en güzel örneklerindendir.⁸⁴ Söz konusu gelenekten hareketle Me'mûn'un künyesine bakıldığında Abbas'ın, onun doğan ilk çocuğu olduğunu göstermektedir.⁸⁵

Me'mûn, 15 Rebîülevvel hicrî 170'te, miladî olarak da 786 yılında dünyaya gelmiştir.⁸⁶ Babasının kendisini veliaht olarak ilan etmesi ise 183/799 yılında gerçekleşmiştir.⁸⁷ Rakka'da gerçekleşen veliaht tayininin ardından babası, oğlu Me'mûn için ordusundan biat almış ve oğlunu Horasan'dan Hemedan'a kadar olan bölgelere vali tayin etmiştir. Kendisine de "el-Me'mûn" lakabını vermiştir.⁸⁸ Me'mûn'un görevlendirme yılını, yani 183/799 yılını, doğum yılı olan 170/786'dan çıkarırsak 13 yaşlarına denk geldiğini görürüz. Bu yaş aralığı da hem evlilik hem de rüşd aralığı bakımından yeterlidir. O dönem toplumunun sosyolojik

---

⁸³ Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 11.

⁸⁴ Künyenin kullanımı ve manası için bk. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap* (Beyrut: Dârü's-Sâdır, 1993), 15/233; Nebi Bozkurt, "Künye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/558-559.

⁸⁵ Ebü'l-Abbâs el-Kalkaşendî, *Me'âsirü'l-Înâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe* (Kuveyt: Matb'atü Hükümeti'l-Kuveyt, 1985), 1/208; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 8/651.

⁸⁶ Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 11; Hakkı Dursun Yıldız - Ramazan Şeşen, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 3/175.

⁸⁷ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/415.

⁸⁸ Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 11-20.

durumu bu yaş aralığını desteklemektedir.⁸⁹ İlk oğlunun doğum yılı aralığının da bu yıllara, yani valilik görevi ile tayin edildiği zaman dilimine rastladığını düşünmekteyiz. O zaman miladî 799 ile 804 yılı gibi esnek bir tarih aralığı elde edebiliriz. Bu aralık, bize Abbas b. Me'mûn'un doğum yılını verebilir.

2.1.2. Abbas b. Me'mûn'un Ölümü

Abbas b. Me'mûn'un amcası Mu'tasım ile çekişmesi ve akabinde ölümü, Mu'tasım'ın Amorion (Ammûriye) seferi (223/837-838) esnasında olmuştur. Abbas b. Me'mûn'un, Mu'tasım'a suikast girişimi ile ilgili tarih ve Abbas b. Me'mûn'un Menbic'de tutuklanıp infaz edildiği tarih 223/838 yılı olarak verilmektedir.⁹⁰

Rivayetlere göre Abbas b. Me'mûn, tutuklanarak Mu'tasım tarafından "lâin" (lanete uğramış) ilan edildi ve Afşin'e (öl. 226/841) teslim edildi. Afşin ile beraber Menbic'e ulaştıklarında Abbas b. Me'mûn yiyecek talebinde bulundu. Afşin, askerlere emir verip talebin karşılanmasını istedi. Abbas b. Me'mûn karnını doyurduktan sonra su istedi ancak su verilmedi. Bunun üzerine görevliler kendisini eski bir abaya sararak bıraktılar ve ölmesini beklediler. Sonunda Abbas b. Me'mûn öldü. Cenazesini ise sadece kardeşlerinden birisi kaldırdı.⁹¹ Bu hadiseler yukarıda da geçtiği üzere miladî 838 yılında gerçekleşmiştir. Bu ölüm yılından, elde edilen doğum yılı çıkarıldığında onun 34 ile 39 yaşları arasında vefat ettiği söylenebilir.

Tespit edildiği kadarıyla şeceresi şu şekildedir: Abbas b. Me'mûn b. Hârûnürreşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdullâh el-Mansûr b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. Abbâs b. Abdilmuttalib.⁹² Yani kendisi Hâşimoğullarına bağlı Abbasoğulları sülasesindendir.

2.1.3. Ailesi

Abbas'ın babası, nesep şeceresinde de geçtiği üzere Me'mûn b. Reşîd'dir. Annesinin ise Sündüs adlı bir câriye olduğu tahmin edilmektedir.⁹³ Kardeşleri: İsmâil, Alî, Hasan,

---

⁸⁹ İsmail Metin, "İslâm Öncesi Araplarda Evlilik Ritüelleri ve Aile Kurumuna Bakış", *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/2 (30 Aralık 2022), 553-574; Suzan Yıldırım, "Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Etrafındaki Tartışmalar" 4 (Aralık 2004), 237-245.

⁹⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/77; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/476; Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Riyad: Darü'l Hicr, 1997), 14/260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 429; Yıldız - Şeşen, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/211.

⁹¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/77; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 476; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 429.

⁹² Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 329; Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 11.

⁹³ Kaynaklarda zikredilen "Sündüs" isminin yer ismi olma ihtimali de vardır. Nitekim Me'mûn döneminde ünlü Türk kumandanı Eşnâs'ın Sündüs adlı kalenin üzerine gönderildiği zikredilmektedir. Mekan ismi geçen

Muhammed, İbrâhîm, Hârûn, Mûsâ, Ahmed, Îsâ, Fadl, Abbâs, Ya'kub, Hüseyin, Ca'fer'dir. Bu çocuklardan Muhammed, Me'mûn hayattayken vefat etmiştir. Onun annesi Muallele adında biridir. Ancak nesebi kaynaklarda zikredilmemiştir.⁹⁴ Abbas b. Me'mûn'un kız kardeşlerinden, Vâsık (842-847) ve Mütevekkil (847-861) ile evlenenler de bulunmaktadır.⁹⁵ Abbas'ın eşi hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak Hârûn ve Fadl adında iki oğlu zikredilmektedir. Fadl, Mu'tez (866-869) ve diğer halifeler nezdinde değer görmüş ve övülmüş bir hanedan üyesidir. Bu soydan Şâfiî fikhında belli bir seviyeye gelmiş bir hukukçu dahi çıkmıştır.⁹⁶

2.1.4. Kişiliği

Abbas b. Me'mûn, babasına bağlı ve onun emirleri doğrultusunda hareket eden bir evlat olmasının yanı sıra başarılı bir komutandı.⁹⁷ Babası, gerektiğinde onunla savaşlardaki harekât hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Aynı zamanda kendisine karşı isyan etmiş birinin hakkında hüküm vermeden evvel Abbas b. Me'mûn'a danışmış, onun fikirlerini önemsemiştir. Örneğin; Bağdat'ta isyan edip kendini halife ilan eden İbrâhîm b. Mehdî-Billâh'ye karşı ne yapılması gerektiğini oğlu Abbas b. Me'mûn başta olmak üzere meclisinde bulunan âkil kimselere sormuştur.⁹⁸

Me'mûn, Bizans seferleri başlayana dek birçok grupla ve bu grupların çıkardığı sorunlarla mücadele etmek durumunda kaldı. Mücadele ettiği muhalifler arasında, Emîn taraftarları, özerklik isteyen bazı kabileler, halifelik iddiasında bulunan kimseler de yer almaktaydı. Me'mûn'un bu konuda en büyük destekçisi oğlu Abbas'tır. Nitekim Me'mûn'un, Bağdat'ta bulunduğu bir sırada onun otoritesini kabul etmeyen muhalif gruplarla ittifak kurup ayaklanma hareketi gösteren bir isyancı vardı. Me'mûn, bu ayaklanmayı kışkırtan ve otoriteye başkaldıran kabile reisini etkisiz hale getirmek için oğlu Abbas'ı görevlendirdi. Kaynaklarımızda bu isyanın sorumlusu olarak, Bilâl el-Gassânî eş-Şârî ismi geçmektedir. Abbas b. Me'mûn'un hem kendisine verilen bölgeyi yönetmesi gerekmekte hem de babasına karşı çıkan isyancı bir kabile reisini etkisiz hale getirmesi beklenmekteydi. Abbas

---

Rivayetler için bk. Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 8/623; Yıldız - Şeşen, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/350. Abbas b. Me'mûn'un annesi olarak geçen rivayetler için bk. Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 9/79; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 429.

⁹⁴ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/470; İbn Hazm el-Endülüsî, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab* (Mısır: Darü'l Mearif, 1962), 24.

⁹⁵ Endülüsî, *Ensâbi'l-'Arab*, 24.

⁹⁶ Endülüsî, *Ensâbi'l-'Arab*, 24.

⁹⁷ K.V Zetterstéen, "Abbas b. Me'mûn", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/14-15.

⁹⁸ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/458.

b. Me'mûn beraberinde birkaç komutanla Bilâl'in üstüne gidip isyanı engelledi ve kabile reisini öldürdü.⁹⁹ Bu örnek bize Abbas b. Me'mûn'un, sadece bir bölgenin amiri yani valisi değil aynı zamanda babasının emri altında onun otoritesini sarsacak her türlü tehlikeleri bertaraf edecek etki ve yeterliliğe sahip bir veliaht adayı olduğunu da göstermektedir.

Abbas b. Me'mûn'un çocukluğu ve eğitim durumuyla alakalı bilgiler elimizde olmasa da babasıyla birlikte yaptığı icraatları, kendisinin gösterdiği kahramanlık ve savaş başarıları, onun mahir bir komutan olduğunu göstermektedir. Hilafet mücadelesinde yaşanan hadiselerle dayalı olarak bazı tarihçilerin, Abbas b. Me'mûn'un aklının zayıf olduğunu ve askerlerin dolduruluşuna geldiğini, kabiliyetli olmadığını¹⁰⁰ ifade eden açıklamaları bulunmaktadır. Ancak valilik yaptığı kısa dönemde onun halkına zulmettiği ya da halkını ağır vergiler altında ezdiğine dair en ufak bir kayıt yoktur. Aksine Sugûr bölgelerinde yapılan baskınlara bizzat mukavemette bulunması, topraklarını korumaya çalışması, kendi adına paralar bastırması onun kabiliyetini destekleyen unsurlar olmuştur.¹⁰¹ Bu sebeple Abbas b. Me'mûn'un aklının zayıflığı ve kabiliyetsizliği noktasında yapılan yorumlar tarafsızlıktan uzak kalmıştır.

Abbas b. Me'mûn gazâ ve fetih yanlısı bir komutandı. Abbâsîlerin tampon bölgesi olan ve devlet için birçok risk barındıran kuzey kesimi onun emrine verilmişti. Halife Me'mûn'un emriyle artık el-Cezîre, Sugûr ve Avâsım valisi olmuştu. Vali olduğu yıl içerisinde Abdullah b. Tâhir ve amcası Mu'tasım'a beş yüz bin dirhem verilmesini emrettiğine¹⁰² dair kayıtlar yer almaktadır. İbnü'l-Esîr'de geçen rivayetin devamında bu paranın bir gün içerisinde dağıtılan devasa bir rakam olduğu ifade edilmektedir. Bu durum bize göstermektedir ki Abbas b. Me'mûn hatırı sayılır bir gelir düzeyine sahiptir. Dağıtılan paraların üzerine "Abbas b. Me'mûn b. Emîrû'l-Mü'minîn" ifadesi yazılmıştır. Onun kendi adına para bastırması, amcasına ve diğer rakiplere bir gönderme olarak algılanabilir. Sanki o, "Me'mûn'dan sonra halife benim" demek istemiştir.¹⁰³

Abbas'ın idaresine verilen bölge devlet açısından düşünüldüğünde sıradan bir yer değildi. Özellikle Emîn döneminde devlete küstürülmüş birçok kabile burada yer almaktaydı.¹⁰⁴

---

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 359; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/464.

¹⁰⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2006), 298.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 6/354; Zerazir, "The Role of Coins in Documenting the Conflict between Al-Abbas ibn Al-Ma'mun and His Uncle, Abû Ishâq ibn Al-Rashîd (Al-Mu'tasim Bi-Allih), on the Crown Prince and Caliphate", 129-130.

¹⁰² Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 464; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 354.

¹⁰³ Zerazir, "The Role of Coins in Documenting the Conflict between Al-Abbas ibn Al-Ma'mun and His Uncle, Abû Ishâq ibn Al-Rashîd (Al-Mu'tasim Bi-Allih), on the Crown Prince and Caliphate", 138.

¹⁰⁴ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 64.

Ancak Abbas b. Me'mûn bu kozmopolit bölgeye sahip çıkacak kudrete sahipti. Mu'tasım kendisini görevden alana kadar da burayı başarı ile yönetti.¹⁰⁵ Bununla birlikte yukarıda da zikredildiği üzere Me'mûn'un emriyle Anadolu'ya yapılan seferlerde yer almış ve önemli vazifeler icra etmiştir.¹⁰⁶ Aynı zamanda, kendisi konumu itibarıyla bir öncü birlik komutanı görevi de üstlenmekteydi. Bizans'a yapılan ilk seferinde dahi Me'mûn'u yalnız bırakmamıştı. Musul yolu üzerinde iken Anadolu'ya girmeden evvel babası ile bir araya gelmişti.¹⁰⁷ Bu buluşmada muhtemelen harekât planı konuşulmuş, stratejik taktikler ve değerlendirmeler yapılmıştı. Ardından Anadolu'ya sefere çıkılmıştı.

2.1.5. Katıldığı Seferler

Abbas b. Me'mûn'un ismi genellikle babası döneminde tertiplenen Bizans seferlerinde anılmaktadır. Kendisi, öncü birlik ya da destek kuvvet mahiyetinde görev almıştır. Me'mûn'un emri üzere hareket ettiği gibi bölgesinin getirdiği zorunluluklardan ötürü bizzat münferit harekâta da bulunmuştur.

Me'mûn'un ilk seferinde Tarsus üzerinden Bizans bölgesine saldırıya geçtiğinde, oğlu Abbas b. Me'mûn da Zabatra'ya yani Malatya'ya girmişti. Kaynaklarda tam olarak ifade edilmese de bu Abbas'ın yabancı bir bölgeye karşı tertiplemediği ilk harekât olabilir. Me'mûn, bu seferden zaferle Şam'a döndü. Aradan fazla bir süre geçmeden Bizans imparatorunun, Tarsus ve kıyı köylerden birçok esir alıp bin altı yüz insanı katlettiği öğrenildiği zaman Me'mûn, acil bir sefer emri vermiştir. Kendisi doğrudan Heraklia üzerine yürüdü. Önceden bu bölgeler, Hârûnürreşîd döneminde alınmıştı. Ancak yeniden Bizans'ın eline geçince Me'mûn merkezi otoriteyi sağlayıp, ardından buraları tekrar hakimiyeti altına alabildi. Bu harekâta ordusunu böldü. Kardeşi Mu'tasım'ı bir kanattan ayrı bir kuvvetin başında; oğlu Abbas'ı başka bir kuvvetin başında farklı hedeflere gönderdi. Mu'tasım, *Matmura* denilen Aksaray ile Niğde arası (Melendiz Yöresi) bölgelerde başarılı fetihlerde bulundu. Abbas b. Me'mûn ise kendisine karşı gelen Bizans ordusunu püskürterek, önemli bir zafer elde etti.¹⁰⁸ Önce Antigu ismiyle bilinen kaleleri aldı. Bunlar arasındaki: Niğde,

---

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 382.

¹⁰⁶ Yıldız - Şeşen, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 354.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 361.

¹⁰⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 465; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 361; Yıldız - Şeşen, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/187; Fatma Çapan, "İmparator Theophilos Döneminde(829-842) Doğu Roma İmparatorluğu ile İslâm Dünyası Arasındaki İlişkiler", *History Studies International Journal of History* 11/5 (Ekim 2019), 1491-1508.

el-Ahrap, Hasin kaleleri güzargah açısından büyük öneme sahipti. Bu kalelerin fethinin ardından üzerine gelen Bizans İmparatoru Theophilos'u ve ordusunu bozguna uğrattı.¹⁰⁹ Abbas sadece Me'mûn döneminde değil Mu'tasım döneminde de sefere katıldı. Mu'tasım Amorion seferine çıkarken onu da yanına aldı. Bundan sebep onu yakınında tutmak istemesi olabilir. Her ne kadar Mu'tasım, Abbas b. Me'mûn'un elindeki tüm yetkileri halife olduğu anda almış olsa da tedbirli davranmaktaydı.¹¹⁰ Çünkü ihmalkârlığın kendisi açısından tehlike arz edeceğinin farkındaydı. Zabatra'dan Ankara'ya, oradan da Amorion'a geçip tüm bölgede Bizans'ın birlikleri dağıtıldı.¹¹¹ Bir taraftan sefer devam ederken bir taraftan da Abbas b. Me'mûn kendisi için askerlerden biat almaktaydı.¹¹² Çünkü kendi halifelik hakkının elinden alındığını düşünmekteydi. Bu hakkı saltanat soyundan gelmesi ve yeterli güce sahip olması sebebiyle kendinde görmekteydi. Elinden yetkilerinin alınması, pasif duruma getirilmesi, Türklerin kontrolsüz istihdamı, onu amcasına yaptığı biata pişman etmişti. Abbas b. Me'mûn'un bu niyetlerle çıktığı sefer onun hazin ölümüyle sonuçlanmıştır.

2.1.6. Abbas b. Me'mûn ve Mu'tasım'ın Halifeliği Bağlamındaki Rivayetler

Dahili problemleri kısmen bitiren Me'mûn, yönünü Rumlara ve Sugûr adı verilen sınır bölgelere döndü. Karışıklardan yararlanan Rumlar birçok köy ve şehri basmış, esirler ele geçirmişti. Rumlara karşı aralıklarla toplam dört sefer düzenleyen Me'mûn bu seferlerinde başarılı olsa da etkili olamayacağını anladı. Bu sebeple son seferinde önemli adımlar atmaya karar verdi. Ancak bunu gerçekleştirmeye ömrü yetmedi. Me'mûn'un Pozantı mevkiinde beklenmedik ölümü üzerine Anadolu politikası gibi birçok düşüncesi yarım kaldı. Bunun yanı sıra kendi içerisinde belirsizliğini koruyan ve Abbâsî geleneğinde alışık olmadığımız bir hâdise yaşandı. Halife Me'mûn oğulları arasından birini değil kardeşi Mu'tasım'ı veliaht ilan etmişti. Nitekim kaynaklardaki yaygın kanaat Mu'tasım'ın veliaht olduğu şeklindedir. Hatta Mu'tasım'ı halife ilan etmiş, politik ve siyasi vasiyetlerde de bulunmuştur.¹¹³ Öte yandan diğer bir görüş olarak da Me'mûn'un oğlu Abbas veliaht seçilmiştir. Fakat Mu'tasım onun elinden veliahtlığı almıştır. İncelendiği kadarıyla kaynakların çoğu Abbas b. Me'mûn'un amcası Mu'tasım'a biat ettiğini, kendisini

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 362; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 465; Yıldız - Şeşen, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/187.

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 382; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/667.

¹¹¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/57; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 417; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 193.

¹¹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/71.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 372-375; Dürî, *Abbâsîler Tarihi*, 205.

destekleyen orduya da bu yönde talimat verdiğini aktarırlar. Ancak bu veliahtlık konusunun Me'mûn'un emriyle mi gerçekleştiği yoksa bir baskı ve müdahale ile mi olduğu ihtilaflıdır.

Me'mûn son seferinde Abbas b. Me'mûn'a Tuvana'nın inşaatı ve imârı emrini verdi.¹¹⁴ Kendisi Sugûr ve Avâsım (el-Cezîre) gibi önemli bir bölgenin valisiydi¹¹⁵ ve kendi adına para bastırma yetkisi vardı.¹¹⁶ Araplar tarafından sevilen ve başarılı bir kumandan¹¹⁷ olan Abbas b. Me'mûn'un, böyle bir durumda gönüllü olarak Mu'tasım'ın huzuruna biat etmeye gitmesi pek akla uygun gelmemektedir.

Me'mûn, Alî er-Rızâ'dan sonra neden veliaht tayininde bulunmamıştır? Alioğulları üzerinden tehlikeli bir karara başvurup Alî er-Rızâ'yı veliaht tayin eden Me'mûn, onun ölümünün ardından veliaht tayinine zaman bulamamış mıdır? Hârûnürreşîd'in veliaht listesine dahil etmediği bir kimseyi (Ebû İshâk Muhammed Mu'tasım) neden hasta iken oğlu yerine veliaht ilan etmiştir? Bu sorulara maalesef net bir cevap vermek mümkün değildir.

Konuya açıklık getirebilmek için öncelikle Mu'tasım ve Abbas'ın Adana bölgesinde yaşadıkları durumu aktaran kaynakları, döneme yakın tarihten günümüze doğru ele almakta fayda vardır. Bu bağlamda Dîneverî, Abbas b. Me'mûn hakkında yazarken, Me'mûn'un Bedendûn (Pozantı) mevkiinde ölümü vuku bulmadan kendisinden sonra oğlunu veliaht olarak tayin ettiğini ve Irak'ta vekil olarak bıraktığını ifade etmektedir. Akabinde, Mu'tasım'ın hızlı hareket ederek Me'mûn'un ölümünün ardından kumandanlarının ve askerlerinin önde gelenlerini topladığını ve kendisine biat etmeye çağırdığını, bu biat neticesinin olumlu sonuçlandığını yazmaktadır. Buradaki destekle birlikte Mu'tasım Tarsus'tan yola çıkarak Medînetü's-Selâm'a gelmiştir.¹¹⁸ Şehri ele geçirerek halktan biat almış ve hâkimiyetini sağlamasının ardından, Abbas b. Me'mûn'u görevinden azletmiştir.¹¹⁹

Dîneverî'nin Abbas b. Me'mûn hakkındaki yaklaşımı başka kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak rivayette tek kalması onun yanlış olduğu manasını da

---

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 383.

¹¹⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/620.

¹¹⁶ Zerazir, "The Role of Coins in Documenting the Conflict between Al-Abbas ibn Al-Ma'mun and His Uncle, Abû Ishâq ibn Al-Rashîd (Al-Mu'tasim Bi-Allah), on the Crown Prince and Caliphate", 129-130.

¹¹⁷ Ebû'l-Kasım Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/41.

¹¹⁸ Abdülaziz ed-Dürî, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), 4/437-441.

¹¹⁹ Ebu Hanife ed-Dineverî, *Kitabu'l-Ahbaru't-Tıval* (Mısır, 1960), 457-458.

taşımamaktadır. Bunun yanı sıra Arran, Ermeniyye (216-217/831) basımı dirhemlerde yazan Abbas b. Me'mûn b. Emîrû'l-Mü'mînîn ifadesi de Dîneverî'nin sözlerini destekler mahiyettedir.¹²⁰ Me'mûn'un ölümü esnasında Abbas b. Me'mûn'un yanında olmadığını bildiren diğer kaynaklarla birlikte düşündüğümüzde burada Me'mûn'un veliaht kararı noktasında -ki bu gerçekten olmuşsa- yalnız kaldığı söylenebilir. Yahut Abbas b. Me'mûn'u veliaht ilan ettikten sonra Anadolu seferine çıkmıştır denilebilir. Çünkü incelediğimiz kaynaklarda, İbnü'l-Cevzî (öl. 656/1258) dışında Abbas b. Me'mûn'un, Me'mûn'un yanında olduğunu söyleyen açık bir beyan bulunmamaktadır.¹²¹ Buna ilaveten sadece Me'mûn'un değil gelenek ve tedbir olarak başkentten çıkıldığında her halife, vekil olarak başkentte idare için birilerini bırakmak zorundadır.¹²² Anadolu seferine giden Me'mûn'un da vekil ya da veliaht olarak Abbas'ı bırakması kadar doğal bir şey olamaz. Ancak Abbas b. Me'mûn veliaht olarak belirlenmişse bunun bir ahidnâme ile tescillenmesi gerekmez miydi? Böyle bir belge veya olaydan, incelediğimiz kaynakların çoğu bahsetmemektedir. Ayrıca bahsi geçen rivayete göre başkentte ordusu ve imkânı elinde olan, valiliğinden bu yana güç devşiren Abbas b. Me'mûn'un, kendisinin hilafetini elinden alacak olan amcasına karşı hiçbir mukavemette bulunmaması da ilginçtir. Abbas b. Me'mûn, Bağdat'ta meşru otorite ve güce sahipken iktidarı elde edememiş, daha sonra Mu'tasım döneminde gizliden bir darbe süreci yönetip, güçlenen bir halifeyi yani Mu'tasım'ı hal' etmek istemiştir.¹²³ Bu durum her ne kadar gerçekleşme ihtimali de barındırsa, yeterli bilgi ve belgeye sahip olamadığımızdan konu hakkında kesin bir hükme varmamız mümkün değildir.

Ya'kûbî, (öl. 292/805) Mu'tasım'a, Me'mûn'un yanında olan askerlerin ve komutanların biat ettiğini, ardından Abbas b. Me'mûn'un da Mu'tasım'a biat ettiğini nakletmektedir. Ancak Me'mûn'un bazı komutanları Abbas b. Me'mûn'un biat kararını kabul etmeyip, Mu'tasım'a biat etmediler ve biatından dolayı Abbas b. Me'mûn'a küçük düşürücü hakâretlerde bulundular. Askerler Mu'tasım karşısında güçlü bir aday olarak gördükleri Abbas b. Me'mûn'un da hilafeti Mu'tasım'a bırakması sonucu mecburen Mu'tasım'a biat ettiler. Biatların tamamlanmasının ardından Mu'tasım Irak'a doğru yola çıkmıştır.¹²⁴

---

¹²⁰ Zerazir, "The Role of Coins in Documenting the Conflict between Al-Abbas ibn Al-Ma'mun and His Uncle, Abû Ishâq ibn Al-Rashîd (Al-Mu'tasim Bi-Allah), on the Crown Prince and Caliphate", 130-134.

¹²¹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 11/27.

¹²² Casim Avcı, "Nâib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 32/312-313.

¹²³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/71-72.

¹²⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 471.

Ya'kûbî'nin bu söylemlerinden Me'mûn'un veliaht ilanında bulunmadığı, onun ölümünün ardından halifelik makamının elde edilmeye çalışıldığı çıkarımı yapılabilir. Hatta bu konuda Abbas b. Me'mûn'un yetersiz kaldığı, bundan dolayı da taraftarlarının Abbas b. Me'mûn hakkında olumsuz nitelendirmelerde bulundukları, oldukça dikkat çeken bir husustur. Öte yandan söz konusu rivayette, Abbas b. Me'mûn'un babasının yanında olduğuna dair veya veliaht ilan edildiğine dair bir açıklama mevcut değildir. Bunun yanı sıra Taberî'de (öl. 310/923) bahsedildiği gibi âlimlerin ve fakihlerin bulunduğu bir meclisten de söz edilmemiştir.¹²⁵ Ancak bir tarafın erken davranıp karmaşa çıkmadan hilafeti ele geçirmeye çalışması, bu süreçte oluşabilecek tehlikeleri ortadan kaldırması ve aynı zamanda diğer rivayetlerle bir kısmının örtüşmesi sebebiyle bu rivayeti tamamen yok saymak mümkün görünmemektedir.

Taberî bize şu rivayetleri aktarmaktadır:

1-Me'mûn (218/833) Bedendûn'daki âmillerine mektup yazmış ve bu yazısına, Allah'ın kulu Abdullah İmam Me'mûn Emîrû'l-Mü'minîn'den kendisinden sonra halife olan Ebû İshâk bin Emîrû'l-Mü'minîn er-Reşîd'e şeklinde başlamıştır. Ancak bu nakli Taberî'ye aktaran râvi rivayetin devamında Me'mûn'un Bedendûn'da ağır hasta olduğu, bunu yapabilecek mecali olmadığı notunu da düşmektedir.¹²⁶

2-“Abbas b. Me'mûn ile İshâk ve Abdullâh b. Tâhir'e; eğer kendisine bu hastalık nedeniyle ölüm gelirse ondan sonra halifenin Ebû İshâk olacağını söyledi.”¹²⁷

3-“Bunun üzerine Ebû İshâk âmillerine şunu yazdı: Müminlerin Emîri'nin kardeşinden sonra halife olan Ebû İshâk'tan... halkınıza iyi davranın, vergi memurlarına iyi davranın...”¹²⁸

4-“Me'mûn hastalığı ağırlaşınca oğlu Abbas b. Me'mûn'u çağırdı. Geleceğini sanmıyordu. Ancak geldiğinde Me'mûn kendisinde değildi. Öncesinde Mu'tasım'a vasiyette bulundu... Vasiyet, Abbas b. Me'mûn'un, kadıların, fakihlerin huzurunda oldu...”¹²⁹

5-“Bu sene Ebû İshâk Muhammed ibn Hârûnürreşîd için Recep ayının kalan 12. gecesini Perşembe günü halifeliğe biat edildiği zikredildi. İnsanlar Abbas b. Me'mûn'un hilafet konusunda onunla çatışmasından korktular ve bundan kurtuldular...”

---

¹²⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/548.

¹²⁶ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/645.

¹²⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/646.

¹²⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/646.

¹²⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/647.

Mu'tasım'a biat edilince askerler ayaklandı, bunun üzerine halife namına Abbas b. Me'mûn çağrıldı. O, Mu'tasım'a biat etti ve ordunun karşısına çıkıp, bu ne soğuk sevgi, ben amcama biat ettim, dedi."¹³⁰

İncelendiği kadarıyla kaynaklar içerisinde vasiyet ya da veliaht tebliği ile ilgili ayrıntılı nakillere yer veren Taberî olmuştur. Taberî'nin naklinde Abbas b. Me'mûn için babasının Bedendûn'dayken yanında olmadığı, babasının ise Abbas'ın gelip gelmeyeceğinden endişe etse de Abbas'ı çağırdığı gibi detaylar yer almaktadır. Ancak diğer kaynaklarda Abbas b. Me'mûn'u çağıranın Mu'tasım olduğu zikredilmektedir. Çünkü Mu'tasım hilafeti alınca orada hazır bulunan ordu başkaldırmıştı. Ordunun bu hareketinden endişe eden Mu'tasım, büyük bir isyanın meydana gelmesinden çekinip Abbas b. Me'mûn'u yanına, halife adına çağırması ihtimal dahilindedir. Çünkü İbnü'l-Esîr'de geçen nakilde Abbas b. Me'mûn'un bir elçi vasıtasıyla çağırılma ifadesi de yer almaktadır.¹³¹ Mu'tasım'ın, şüpheli ve tam teslimiyet alamadığı orduyla hareket etmesi imkânsızdır. Bunun yanı sıra Mu'tasım açısından, Abbas b. Me'mûn'un olanlardan haberdar bir şekilde Bağdat'a kendisinden evvel ulaşp, hilafeti ele geçirme tehlikesi vardır.

Taberî'den aktarılan birinci cümledeki husus çok önemlidir. Çünkü Me'mûn'un âmillerine mektup yazarken kendisi ve kendisinden sonra halife olarak kardeşini tanıtmaya girişimi bir râvi tarafından yalanlanmıştır. Buradan Mu'tasım'ın kendi meşruiyeti adına gizli bir şekilde merkezlere yazılar yazdırdığı, olmayan bir şeye resmiyet kazandırma çabası içerisinde olduğu anlaşılabılır. Mektup içeriğindeki ikinci cümledeki aktarım aradaki açığı kapatmak için olabilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise mektubun gönderildiği isimler arasında meşhur Türk komutanlarının isminin yer almamasıdır. Mektupta iki isim yer almaktadır. Birincisi; güçlü bir otoritesi olan, Me'mûn döneminden itibaren müstakil olarak hanedanlığını idare eden Abdullâh b. Tâhir'dir.¹³² İkinci isim ise Mu'tasım için muhalif olabilecek kudrete sahip, el-Cezire, Sugûr ve Avâsım bölgesinin valisi, Abbâsî sülalesinden Abbas b. Me'mûn'dur. Bu önemli isimlere yazılanların ardından Mu'tasım, kendi mıntıkası olan Şam vilayetine ve oradaki sorumlulara bir yazı yazarak kendi adına hutbe okutur ve tavsiyelerde bulunur.¹³³ Abbas b. Me'mûn olanlardan habersiz ya da yanlış

¹³⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/667.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 382.

¹³² Ahmet Yılmaz, "Tâhirîlerin Kurucusu ve İlk Hükümdarı Tâhir b. Hüseyin'in Liderlik Vasıfları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 10/2 (2021), 814-819; Hasan Kurt, "Tâhirîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 39/403-404.; Ayrıca bkz: Murat Bıyıklı, *Örnek Bir Devlet Adamı Abdullah b. Tâhir* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024).

¹³³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/646.

bir bilgilendirmeye babasının yanına gelmiştir. Ancak hakkında çoktan hüküm verilmiş, oradaki tartışmadan sağ çıkamayacağı ihtimaline binaen Mu'tasım'a biat etmek durumunda kalmış olabilir. Mu'tasım hilafeti Me'mûn'dan alınca bunu temellendirmek adına fakîhleri ve kadıları çağırtmıştır. Böylelikle o, önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmıştır. Dışarda Abbas b. Me'mûn lehine haber bekleyen taraftarlar Abbas'ın amcasına biat ettiğini öğrenince beklenmeyen bu tavırdan dolayı oldukça şaşırılmış ve aralarında kararı kabul etmeyen gruplar olmuştur. Mu'tasım'ın gizli bir faaliyet süreci yürüttüğünü son anda anlayan Abbas b. Me'mûn, ilk ve son görev olarak orduyu teskin etmiştir. Bundan sonra Mu'tasım tarafından Abbas'ın üzerinden tüm yetki ve sorumluluklar alınmıştır. Babasının emriyle Tuvana inşaatını tamamlamak üzereyken inşaat acele bir şekilde Mu'tasım'ın emriyle yıkılmıştır. Taşınabilen silahlar alınmış, halk dağıtılmış ve başkent Bağdat'a doğru yola çıkılmıştır. Taberî'nin vermiş olduğu bilgiler her ne kadar diğer kaynaklardan daha teferruatlı olsa da yaşananları aydınlatacak derecede değildir. İçindeki rivayetlerin çelişkili olması hadiseyi anlamayı zorlaştırmaktadır.

Mes'ûdî, (öl. 345/956) Me'mûn'un Bedendûn mevkiinde ölümünün ardından Mu'tasım'a biat edildiğini ifade eder. Mu'tasım ile Abbas b. Me'mûn arasında hilafet mevzusunda münakaşa çıktığını ancak Abbas b. Me'mûn'un, Mu'tasım'a biat ettiğini yani boyun eğdiğini nakleder.¹³⁴

Mes'ûdî, kısa ve öz bir anlatımla Mu'tasım'ın hilafet hırkasını giydiğini, o esnada bir münakaşanın zuhur ettiğini ifade eder. Ancak münakaşanın boyutuna ve içeriğine yer vermez. Abbas b. Me'mûn'un babasının yanında olup olmadığından veya Mu'tasım'ın onu yanına çağırtmasından da bahsedilmez. Mes'ûdî'ye göre Me'mûn, ölmeden bir vasiyet bırakmamış, kardeşini de veliaht tayin etmemiştir. O anda, hazır bulunanlar tarafından Mu'tasım'a biat edilmiştir. Bu sebeple Me'mûn'un oğluyla bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Öyle ki diğer nakillerde bahsedilen kadılar ve fakîhler de yoktur. Bu aktarılan nakille, Mu'tasım'ın hilafet için acele ettiği, orada Mu'tasım'ı destekleyenlerin de acele bir şekilde ona biat ettikleri anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Cevzî, Me'mûn Rum diyarında öldüğünde, kardeşi Mu'tasım ve oğlu Abbas b. Me'mûn'un yanında olduğunu ifade eder. İnsanlar Abbas b. Me'mûn'a biat ettiğinde (biat etmek istediklerinde) kendisinin Mu'tasım'a biat ettiğini, dışarıdaki orduya da bunu

---

¹³⁴ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher*, 3/459.

söyleyince bir başkaldırı olduğunu aktarır. Abbas b. Me'mûn'un bu durumda başkaldırı hareketine son vermeye çalıştığını nakletmiştir.¹³⁵

cümlesindeki "لما احتضر المأمون ببلاد الروم، كان معه ولده العباس وأخوه المعتصم"¹³⁶ olumsuzluk edatı, geçmişte yaşanmış bitmiş değil de Me'mûn ölmek üzereyken yanlarındaydı veya birlikteydi şeklinde tercüme edilebilir.¹³⁷ Bu sebeple İbnü'l-Cevzî'ye göre Abbas b. Me'mûn babası ölmeden önce onun yanındaydı. Ancak babasıyla konuşma fırsatı oldu mu? Bu konu muallaktır. Dışarıda ondan haber bekleyen ordunun ve yöre insanının Abbas b. Me'mûn'dan bir beklentileri olduğu, Mu'tasım'a biat esnasında aynı mekânı paylaştıkları anlaşılmaktadır. Buradan ortak payda olarak akıllara ilk Abbas b. Me'mûn'un veliahtlığı gelmekteyken, insanlar onu başta görmek isterken, Abbas b. Me'mûn beklenilenin aksine bir cevapla dışarı çıkar ve orduyu teskin etmeye çabalar.

İbnü'l-Esîr, Me'mûn'un vefatının ardından Mu'tasım'a biat edildiğini, bu biatın ardından ordunun başkaldırdığını ifade eder. Ordu dışarda "Biz Abbas b. Me'mûn'u isteriz" sloganları atarken Mu'tasım bu hadiseden endişe duyar ve bir elçi ile beraber Abbas b. Me'mûn'u huzuruna çağırır. Abbas b. Me'mûn amcasının yanına gelince ona biat eder. Akabinde ordunun karşısına çıkan Abbas b. Me'mûn askerlerin bu şekilde başkaldırmasına karşılık onları teskin etmeye çalışır. Kendisinin Mu'tasım'a biat ettiğini söyler. İmarı ile görevlendirildiği Tuvana inşaatı Mu'tasım'ın emriyle yıkılır, beraber Bağdat'a dönerler.¹³⁸ İbnü'l-Esîr'den aktarılan nakillerde de Abbas b. Me'mûn'un babasının ölümü esnasında yanında olmadığı, Me'mûn'un ölümünün ardından Mu'tasım'a biat edildiği bahsi geçer. Hatta Taberî'de geçen rivayetlerin aksine Mu'tasım'a karşı ne bir vasiyetten ne de valilere yazılan bir bildiriden bahsedilir. Mu'tasım Abbas'tan önce hareket ederek halife olur. Dışarda bu durumdan rahatsız olan ordudan kalabalık bir kesim -ki bunlar, ileride de yaşanmış olan hadiselerden anladığımız kadarıyla Arap ve Fârisî komutanlar ile askerlerden müteşekkil bir gruptur- Mu'tasım aleyhine sloganlarda bulununca bu işten çekinen Mu'tasım, Abbas b. Me'mûn'un çağrılmasını emreder. Abbas b. Me'mûn, Mu'tasım'ın huzuruna gelir ancak biat için gelme ihtimali düşüktür. Çünkü Abbas b. Me'mûn hilafetten kolayca vazgeçecek birisi değildir. Bunun yanı sıra Abbas b. Me'mûn'a

---

¹³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 11/27.

¹³⁶ Me'mûn, Rum diyarında henüz öldüğü vakit/öldüğünde yanında oğlu Abbas b. Me'mûn ve kardeşi Mu'tasım vardı.

¹³⁷ Ahmet Bostancı - Zehra Özbek, "Arap Dilinde Geçmiş Zaman Olumsuzluk Edatları ve Mukayeseleri", *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 8.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 382.

destek veren bir topluluğun olduğu bütün kaynaklarda yer almaktadır. Kapılar ardında gerçekleşen münakaşanın akabinde Mu'tasım'ın emriyle orduyu sakinleştirmeye çalışan Abbas b. Me'mûn destekçilerinin beklentilerine aykırı hareket etmiştir. Mu'tasım vakit kaybetmeden Abbas b. Me'mûn ile beraber Bağdat'a doğru yola çıkmıştır.

Abbas b. Me'mûn'un hilafetiyle ilgili olarak Makdisî'nin (öl. 355/966) verdiği bilgide Me'mûn 204/802 tarihinde Merv'den Bağdat'a dönmüştür. Me'mûn Bağdat'ta yaşanan karışıklıkları kontrol altına aldıktan sonra ahidnâmede ismi geçen Kâsım'ı veliahtlıktan silmiş yerine Mu'tasım'ı tayin etmiştir.¹³⁹

Rivayette bahsedilen Kâsım'ın veliahtlıktan kaldırılması ve Mu'tasım'ın onun yerine veliaht ilan edilmesi meselesine dikkat etmek gerekir. Taberî'nin, Ya'kûbî'nin, İbnü'l-Esîr'in verdiği ve genel kabulün ittifak ettiği ifadelerde böyle bir hadiseden bahsedilmemiştir. Emîn-Me'mûn mücadelesinin başlama sebebi, zaten Hârûnürreşîd'in Kâbe'ye astırmış olduğu ahidnâme üzerinde oynanmasıydı. Emîn kendisi halife olunca Fadl b. Rebî'nin de tazyiki ile Me'mûn'u veliahtlıktan çıkarmış, yerine oğlu Mûsâ'yı getirmişti.¹⁴⁰ Dolayısıyla Me'mûn'un veliahtlığı bozulduysa Kâsım'ın veliahtlığı da bozulmuş demektir. Bu durum üzerine ikili arasında hilafet mücadelesi gerçekleşti. Bu mücadele sonucunda Me'mûn'un adamları Emîn'i öldürdü.¹⁴¹ Merv'de kalıp veziri vasıtasıyla devleti yöneten Me'mûn vezirinin ihaneti ve başkent Bağdat'ta İbrâhîm b. Mehdî'nin halife olarak meydana çıkması yüzünden Bağdat'a gelmeye karar verdi. Onun öncesinde zaten veliaht tayini olarak Şîî yanlısı bir politika sürdürdüğünden dolayı Alî er-Rızâ'yı (öl. 213/818) veliaht yaptı.¹⁴² Bağdat'a gelirken veziri Fadl ve tayin etmiş olduğu veliahtı Alî er-Rızâ vefat etti. Me'mûn da Bağdat'a yeşil rengi bırakıp Abbâsîlerin benimsediği siyah elbiseyle girdi.¹⁴³ Burada kendini halife ilan eden İbrâhîm b. Mehdî'yi tutuklatıp, otoritesini sağlama aldı.¹⁴⁴ İncelemeler sonucunda genel kanaat bu çerçevede aktarılırken Makdisî'de geçen, Me'mûn hakkında Kâsım'ın azlinden sonra kardeşi Mu'tasım'ı veliaht ilan etmesi zayıf bir ihtimaldir. Emîn'in bozduğu ahidnâme üzerinde tekrar oynama gibi bir durum gereksizdir. Çünkü ahidnâme hükmünü kaybetmiş ve feshedilmiştir. Böyle bir krizin hemen ardından kardeşi Mu'tasım'ı veliaht tayin etme girişimi de olmamıştır. Ayrıca Mu'tasım Bağdat'ta halifeliğini ilan eden İbrâhîm b.

¹³⁹ Makdisî, *Bed' ve't-Tarih*, 6/112.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 202-210.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 248-253.

¹⁴² Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/448.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 305.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 304.

Mehdî'ye muhalif olmamış, aksine onun emriyle Hâricî isyanını bastırmaya gitmiştir.¹⁴⁵ Me'mûn, İbrâhîm b. Mehdî'yi hapse atınca oğlu Abbas b. Me'mûn ve Mu'tasım, onun affını değil ölümünü istemiştir.¹⁴⁶ Abbâsî dönemini ele alan bir eserde, Mu'tasım'ın hilafet süreciyle ilgili olarak; Ya'kûbî, Mes'ûdî ve Taberî'nin Bel'amî tercümesinde Me'mûn'un, oğlunu ya da Mu'tasım'ı veliaht tayin etmediği ifadesi geçmektedir.¹⁴⁷ Bu ifadede bahsedilen Me'mûn'un kardeşi Mu'tasım'ı veliaht ilan etmemesi, halifenin ölümü öncesi Mu'tasım'ın Abbas'tan erken davranarak gizli bir faaliyet içine girme ihtimalini arttırmaktadır.

Yönetimde yer alan insanlar yetki noktasında en üst seviyede dahi olsa, belli bir takım yönlendirmelere maruz kalabilirler. Mesela, Hârûnürreşîd'in, oğullarından Emîn'i halifelik meziyetlerine sahip olmadığı halde bir takım baskılar sebebiyle Me'mûn'un yerine birinci veliaht seçmesi, düşüncemizi ispat niteliğindedir.¹⁴⁸ Bu hadiseye paralel Me'mûn'un da kendisinden sonra halife olacak kimseyi seçme konusunda baskıya maruz kalması ve oğlu Abbas yerine Mu'tasım'ı seçmesi pekâlâ mümkün olabilir.

Kaynaklar incelendiğinde Me'mûn'un ölümünün ardından Mu'tasım'a hilafetin verildiği, Abbas b. Me'mûn'un da süreç içerisinde amcasına biat ettiği noktasında hemfikirdirler. Kaynaklardan istifade noktasında en fazla bilgiyi İbnü'l-Esîr ve selefi Taberî aktarmıştır. İbnü'l-Esîr ile Taberî'nin rivayetleri arasındaki ufak farklar dikkat çekmektedir. İbnü'l-Esîr bu konu üzerinde daha kapsamlı yazmakla beraber doğru kabul ettiği rivayetleri nakletmiştir. Me'mûn'un, Mu'tasım'a olan vasiyetine ve Mu'tasım'ın yapması gereken siyasi ve politik adımlara eserinde yer vermiştir. Fakat Taberî'de olduğu gibi veliahtlık geçişi konusundaki farklı rivayetlerden hiç bahsedilmemiştir. Bu iki meşhur tarihçinin Mu'tasım'ın nasıl seçildiği, Abbas'ın neden biat ettiği ile ilgili ayrıntılara yer vermemesi de araştırma açısından ayrı bir kayıp olmuştur.¹⁴⁹ Bu durum iki ihtimali akla getirmektedir. Birincisi; Taberî ve İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler, bu konu hakkında yeterli bilgiye gerçekten ulaşamadı. İkincisi ise Mu'tasım'ın galip olması ve Abbas b. Me'mûn'u öldürmesinden sonra hain ilan etmesi, insanları etkilediği gibi dönemin aktarıcılarını da etkilemiştir.

---

¹⁴⁵ İbn'ül-Esîr'de geçen bir rivayette Hâricîlerin başı olan Mehdî el-Harûrî'nin başkaldırdığından ve bunun üzerine Ebû İshâk'ın gönderildiğinden bahsedilmektedir. Diğer dikkat çeken bir husus da var ki bu halife kardeşi varken Bağdat'ta bulunan İbrâhîm Mehdî'ye biat etmesi değil onun buyruğuyla gittiği savaşta Mehdî b. Ulvân'ın adamlarından birinin mızrağıyla ölecekken, Eşnâs adında bir gencin onu kurtarmasıdır bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 296-297.

¹⁴⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/458.

¹⁴⁷ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 71.

¹⁴⁸ Bozkurt, Mu'tezile'nin Altın Çağı, 25-29

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 372-375.

Bu aktarılan rivayetlerden hareketle hadiselerin şu şekilde meydana geldiği söylenebilir: Me'mûn hasta yatağında iken oğlunu yanında istemiş ancak onun zamanında gelemeyeceğini anlamıştı. Anadolu'ya son ve etkili bir sefer tertiplemek istemekteydi. Bunun için oğluna Tuvana'da bir görev verdi ve etrafındaki valiliklerden ordu ve mühimmat talebinde bulundu.¹⁵⁰ Ancak işler planlandığı gibi olmadı. Vücudunda nükseden hastalık, Me'mûn'u konuşamaz hale getirdi. Mu'tasım ve ümerâdan bir kısmı Me'mûn'un yanındaydı. Me'mûn hayattayken riskli bir kararla Alioğullarından bir veliaht tayin etmişti. Fakat Abbasoğulları buna ne rıza göstermiş ne de Bağdat'ta bu karar hoş karşılanmıştı.¹⁵¹ Veliaht tayin edilen Alî er-Rızâ ortadan kaldırılınca Me'mûn, halkın memnuniyetini kazanmaya, devlette otoritesini arttırmaya çalışmıştı. Bu sebeple ölümü esnasında kritik bir karar alınması icap etmekteydi.

Me'mûn'un valilik yaptığı zamanlarda ve Anadolu seferlerinde gördüğü kadarıyla etkin bir güç dengesi ortaya çıkmıştı. Bu gücün isteği ise kendisinden sonra Mu'tasım'ın halife olmasıydı. Çünkü Mu'tasım Türk kökenli bir câriyeden doğmuştu.¹⁵² Me'mûn cariyeye bir kadından olmanın zararını hem iktidar kavgasında hem de halk nazarında görmüş, koca bir devlet kendi kardeşiyle iktidar mücadelesi yüzünden yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bunların tekrar yaşanmaması için Arap asabiyetinin etkisini iktidarda kırmak, daha güçlü bir otorite sağlamak gerektiğini anlamıştı. Benzer bir karmaşa tehlikesinin yeniden yaşanmaması için Mu'tasım ve taraftarlarının isteklerine karşı çıkamamış, işleri zorlaştırmak istememiş olabilir.

Mu'tasım halifelik için bir algı süreci yürütmüştür. Halife adına valiliklere ve emirlere mektup çıkarmış, halifeden sonra kendisini halife olarak tanıtmıştır. Kendi bölgesindeki görevlilere ise adına hutbe okutup vaziyet almalarını emretmiştir.¹⁵³ Önünde tehlike arz edecek unsurları bertaraf etmiştir. Mu'tasım hilafet sürecinde kendisine zorluk çıkaracak kimseleri hedef almıştır. Abbas b. Me'mûn'u yanına bir şekilde çağırarak, onu hem bölgesinden uzaklaştırıp savunmasız bir duruma düşürmüş hem de taraftarlarıyla birlikte onu baskı altında tutarak kendi lehine halifeden onay aldığına ikna etmiştir. Abbas b. Me'mûn'un biatını kadılar ve orada bulunan devlet ricali önünde alarak, onları şahit tutmuş, Abbas b. Me'mûn'un karşı bir hamle yapmasına mani olmuştur.¹⁵⁴ Mu'tasım'ın bu

---

¹⁵⁰ Dûrî, *Abbâsîler Tarihi*, 205.

¹⁵¹ Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 49.

¹⁵² Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 31/380-382.

¹⁵³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/646.

¹⁵⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/648.

şekilde yapmasının sebebi başkente uzak olması olabilir. Kendi yanında Türkler çoğunlukta olsa da bürokraside çoğunluğun Arapların elinde olması da ihtimaldir. Bunlara ilave olarak, Mu‘tasım’ı halifelikte görmek istemeyen bir grup da vardı. Fakat Mu‘tasım, Abbas b. Me’mûn’u etkisiz hale getirince, Arapların benimsemiş olduğu güçlü muhalif yapı ortadan kalkmıştır.

Mu‘tasım bu faaliyetlerin ardından hızlı bir şekilde Bağdat’a ilerlemiştir. Otoritesini sağlamlaştırmış, halktan da biat almıştır.¹⁵⁵ Mu‘tasım halifenin yanında olmasıyla Abbas b. Me’mûn’a karşı hilafette bir avantaj sağlamıştır. Bunun yanı sıra Mu‘tasım’ın orduda, bazen Me’mûn’un emriyle bazen de emri dışında Türk askeri bulundurması onun için diğer bir avantaj olmuştur. Bu durum, Abbâsîlerde devlet ricali arasında Türk asabiyeti etkisinin nüveleriydi. Bu etki ileride daha belirgin hale gelecekti. Türk birlikleri ve komutanları, Mu‘tasım’ı kendilerine yakın hissetmiş ve onu halife görmek istemiş olabilirler. Bu hadiseye Abbas b. Me’mûn açısından baktığımızda ise bu istek büyük bir dezavantajdır.

Me’mûn ölmeden evvel Mu‘tasım’ı veliaht tayin etmişse bu olay Arap asabiyetinin askeri ve bürokratik sahada etkisiz kaldığının kanıtı olabilir. Arap bedevî toplulukları, yapısı itibarıyla asabiyeti ön planda tutmaktadır. Ancak bedevî (göçebe) hayattan hadarî (yerleşik) hayata geçiş, onların neseb bakımından asabiyet etkilerini kırmış, onları sebep asabiyetine taşımıştır.¹⁵⁶ Sebep asabiyetinden kasıt, bir ülkü etrafında toplanma gayesidir. Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında Emevî devletiyle birlikte artış gösteren Arapçılık politikası, Şuûbiye¹⁵⁷ akımını doğurmuş, bir soy üzerinden devlet idare edilemeyeceği anlaşılmıştır. Abbâsîlerin devlet politikası, dışlanan mevâlî kesimin omuzlarında oluşturulmuş, onların desteğiyle revaç bulmuştur. Ancak Araplar açısından mevâlînin yükselmesi kabul edilebilir değildi. Elleriindeki riyâset gitmiş, iktidara gelmek isteyenler artık farklı asabiyet unsurlarını kullanmak zorunda kalmıştı. Çünkü yalnızca Arap, Fars, Türk unsuruna dayanan bir devlet olamazdı.

Yeni bir düzen kurma üzerine başlatılan hareketler, gerektiğinde ezilmiş bir toplumun potansiyelini kullanarak ya da bir soyun iktidar hevesini kullanarak bir çatı altında toplanabilmekteydi. Bu duruma köle sınıfı, dini tarikat ve cemiyetler, Hürremîler, Hâricîler gibi örnekler verilebilir. Kısaca, Me’mûn’un dönemi ve ölümü hadisesinde devletin üst

---

¹⁵⁵ İbn Kesîr, *Bidâye ve’n-Nihâye*, 14/232.

¹⁵⁶ Asabiyet nazariyesi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2007), 1/334-340.

¹⁵⁷ İslâmiyet’i kabul etmiş ama Arap olmayan milletlerin, Araplardan üstün olduklarını iddia eden milliyetçilik akımına verilen genel isim bk. Âdem Apak, “Şuûbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 39/244-246.

makamlarında Arap ve Fars asabiyeti savaşları olurken yeni bir asabiyet zuhur etmişti. Bu ise Türk asabiyetiydi. Devlette artık etkin bir konuma gelen Türk unsurlar, kendi neseplerinden olan bir halife adayını başa getirmek istiyorlardı. Bu konuyu vurgulayan ve destekleyen modern çalışmalar da yer almaktadır.¹⁵⁸ Ancak meseleye sadece bir milletin etkisi bağlamında değil devlet anlayışının bir gereği olarak denge ve asabiyet açısından bakılması gerektiği dışınılmaktadır.

---

¹⁵⁸ bk. Yıldız, *Mu'tasım*; Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*; Yıldız - şeşen, *Büyük İslâm Tarihi*.

3. ABBÂSÎLER'DE TÜRK ASABİYETİ VE MUHALİF İLK HANEDAN ÜYESİ

3.1. Abdullah Me'mûn ve Mu'tasım Döneminde Türkler

Önceki bölümlerde de geçtiği gibi Hârûnürreşîd halifeliği esnasında bir ahidnâme hazırlamış ve sırasıyla oğullarını veliaht ilan etmişti. Bu bağlamda Emîn, Me'mûn ve Kâsım birbiri ardınca veliaht olmuş ve bu durum halka ilan edilmişti.¹⁵⁹ Hârûn'un vefatının ardından Emîn Bağdat'ta, Me'mûn ise Merv'deydi. Emîn'in kendini halife olarak ilan etmesi Me'mûn tarafından da onaylandı. Ancak Emîn, halifelığe geçmesinin hemen ardından babası Hârûnürreşîd'in hazırladığı ahidnâmeye muhalif hareketlere girişti. Hutbelerde oğlu Mûsâ'nın adını okutmaya başladı ve onu veliaht ilan etti.¹⁶⁰ Bu, kardeşlerin kendi arasındaki mücadelesinin görünen kısmını oluşturmaktadır. Mücadelenin görünmeyen kısmı ise devletin kuruluşundan bu yana katlanarak devam eden sosyal, siyasal, ekonomik problemlerdir. Bu problemlerin başında, Abbâsîlerin provokasyonda kullandıkları âkil insanlar ve iktidarda söz sahibi olmak isteyen gruplar yer almaktadır. Bunların çeşitli bahanelerle ortadan kaldırılması zamanla daha büyük sorunlar meydana getirmiştir. Örnek olarak ilk zamanlarda Ebu Seleme el-Hallâl¹⁶¹ veya Ebû Müslim¹⁶² gibi büyük destekçilerin öldürülmesi verilebilir.¹⁶³ İkinci bir örnek ise Hârûnürreşîd'in Bermekîleri tasfiye etmesidir.¹⁶⁴ Bu gibi hadiseler iktidardaki kabileler arası dengelerin bozulduğunun ve savaşların ortaya çıkmasının görünen sebebi olarak sayılabilir.

Devlet içindeki kabilevî dengeleri kontrol edebilmek zamanla daha zor bir hal almıştır. Emîn'in yanında Arap asabiyetinin çoğunlukta olması, anne ve baba tarafının Arap olmasıyla ilgilidir.¹⁶⁵ Buna karşın Me'mûn'un anne tarafının cariyeye¹⁶⁶ olması hasebiyle o, Araplar tarafından rağbet görmemiş, dolayısıyla Me'mûn da asabiyetini Fârisî unsura dayandırmıştır. Emîn-Me'mûn savaşı tarih sayfasında iki kardeş arasında yaşanan

---

¹⁵⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/269; Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 17.

¹⁶⁰ Hasan Hüseyin Güneş, "Abdullah Me'mun ve Muhammed Emin'in Hilafet Mücadelesi", *Bartın Üniversitesi* 2/2 (2015), 16.

¹⁶¹ Bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Seleme Hafs b. Süleymân el-Hallâl el-Hemdânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/228-229.

¹⁶² Bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim el-Horâsânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/197-199.

¹⁶³ Dûrî, *Abbâsîler Tarihi*, 63-65.

¹⁶⁴ Necati Aykon, *Bermekîler ve Abbâsî Tarihindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 92-107.

¹⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 11/112-114.

¹⁶⁶ Bozkurt, "Me'mûn", 29/101-104; Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 11.

mücadele gibi gözükse de aslında Abbâsî devletinin üzerindeki nüfûz savaşından başka bir şey değildi. Bir tarafta Arap nüfûzu varken diğer tarafta Fârisî nüfûz vardı.¹⁶⁷ Bu Fârisî grup içerisinde etkinliğini arttırmaya başlayan Türkler de yer almaktaydı.

Abbâsî halifesi Me'mûn'un Alioğullarından birini veliaht tayin etmesi ve kızıyla nikâhlayarak yakınlığını perçinlemesi,¹⁶⁸ Me'mûn'un Fârisî unsurun yanında etkin bir güç sağlamaya çalıştığının göstergesi olabilir. Ancak düşündüğü gibi olmamıştır. Bu durum karşısında rahatsız olan Arap kavimler homurdanmaya ve isyan çıkarmaya başlamıştır.¹⁶⁹ Nitekim Me'mûn'u hal' edip yerine İbrâhîm b. Mehdî'yi halife ilan ederek ona biat etmişlerdir. İşlerin bu seviyeye gelmesinde vezir Fadl b. Sehl'in de katkısı olmuştur. Me'mûn'un en çok güvendiği bir adamın böyle davranması onu, vezirine karşı tedbir almaya sevk etmiştir. Böyle bir olaydan kendisini haberdar etmemesi, gerekli istihbaratı sağlamaması neticesinde artık Memûn'un çezeceği rota oluşmaya başlamıştı.¹⁷⁰

Me'mûn, Bağdat'a ulaştınca idareyi eline aldı. Kendisinin Horasan'dan bu yana birebir şahit olduğu hadiseler yeni bir oluşumu zorunlu hale getirmişti. Arap ve Fârisî unsurun açgözlülüğü ve serkeşliği onlara olan itimadı azaltmıştı. Bu sebeple de kendine yeni ve sağlam bir kuvvet olan Türkleri benimsedi. Öyle ki kardeşi Mu'tasım'ı bu iş için görevli yaptı. Mu'tasım'ın Semerkand'dan belirli aralıklarla Me'mûn'a Türk satın alıp gönderdiğinden bahsedilmektedir. Bu sayı halifeliğinde üç bin gibi bir rakama ulaşmıştır.¹⁷¹ Me'mûn'un en önemli valilerinden biri olan Abdullah b. Tâhir'in Horasan haracı olarak Oğuzlardan iki bin kadar esir gönderdiğinden bahsedilmektedir. Hatta bu Türklerin içinden Me'mûn'un kumandanlığına yükselmiş, elde ettiği nüfûz ile birlikte Mısır'da Tolunoğullarını kurmuş olan Ahmed'in babası Tolun dahi vardır.¹⁷²

Öyle görünüyor ki Me'mûn ısrarla Türkleri kendi kuvvetlerine katarak bunu bir politika haline getirmiştir. Ancak bu faaliyetin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir. Türk komutanların isyanları bastırmaya gönderilmesinden veya Anadolu seferlerini kumanda etmesinden hareketle Türk alımının Bağdat'a geldiği dönemlerde arttığı tahmin edilmektedir. Aslında Me'mûn daha öncesinde valilik yaptığı dönemlerde Türklerle

---

¹⁶⁷ Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 34-36.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 304; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 8/666.

¹⁶⁹ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/454; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 310; Ali b. Hüseyin el-Mes'udî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf* (Kahire: Dârü's-Sâvî, ts.), 302.

¹⁷⁰ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 65.

¹⁷¹ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher*, 3/465.

¹⁷² Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 66-67; Dürî, *Abbâsîler Tarihi*, 210-212.

tanışmıştır. Çünkü kendisinin yaşadığı bölge itibariyle Türklerden bîhaber olması mümkün değildir.¹⁷³

Me'mûn'un valisi Abdullâh b. Tâhir'in ordusunda önemli sayılabilecek Türk kökenli iki isim vardı ki bunlar kendisinden sonra Mısır'dan sorumlu kimseler olarak kalmışlardır. Bunlar "Abbâs" ve "Haşîm"dir. Diğer valisi Mu'tasım'ın da yanında bulunan dört bin Türk askeri vardı. O, bu askerler ile Mısır isyanını bastırmaya gitmiş ve âsileri mağlup etmişti. İlerde çokça duyacağımız Afşin (öl. 226/841) adlı Türk komutanı Mısır isyanında gösterdiği başarıyla kayıtlara girmiştir. Afşin görevi alır almaz bölgeye gidip, isyanı sert bir şekilde bastırmıştır. Me'mûn tarafından bizzat görevlendirilen Türk kumandanı Eşnâs et-Türkî (öl. 230/844) ise ilk olarak Me'mûn'un Anadolu seferinde Sündüs adlı kaleye sorumlu olarak gönderilmiştir.¹⁷⁴

Me'mûn Türk birliklerini yavaş yavaş kendi askerleri arasında sayı ve nüfûz bakımından artırdı. Böylelikle Abbâsîler'de Me'mûn döneminde Türk kumandanlar halife ile birlikte sefere katılır, isyanların bastırılmasına memur edilir hale geldi. İlerleyen yıllarda Türklerin nüfûzları daha da artacak, Türkler istedikleri halifeleri başa getirip, istemediklerini hal' edeceklerdir.¹⁷⁵ Me'mûn'un askeri olarak Türklere olan itimadı yersiz değildi. Ancak bu durumun kendi oğlu Abbas b. Me'mûn adına dezavantaj oluşturacağını bilemezdi.

Türklerin etkinliklerini Mu'tasım döneminde daha belirgin görmekteyiz. Hatta Mu'tasım'a hilafetin geçişinde etkileri yadsınamaz. Ancak biz burada genel geçer bağlamda, Mu'tasım döneminde Türk rolüne ve sonra Abbas b. Me'mûn ile de bağlantısı noktasında Mu'tasım'ın halifeliğe geçişine değinilecektir. Mu'tasım daha halife değilken bile daha Mısır valiliği esnasında Türk birlikleri topluyor, onlardan bir ordu oluşturmuyordu. Halife olunca daha rahat hareket eder duruma geldi ve istediği gibi Türk gulamlarını toplamaya başladı.¹⁷⁶

Mu'tasım 220/835 yılından beri Türkleri daha sistematik bir şekilde toplamaktaydı. Semerkand, Fergana, Horasan, Mâverâünnehir ve diğer yerlere bu maksatla adamlar göndermekteydi. Onun Türklere bol para verip, ipekli elbiseler, sırmalı kemerler giydirdiği kayıtlarda yer almaktadır. Sayı bakımından her ne kadar değişik rivayetler aktarılsa da bu rakamlar sekiz bin ile yüz bin arasında gidip gelmektedir. Türk askerlerinin emre itaati,

---

¹⁷³ Nitekim Me'mûn'un yanında ordu bulunmaması ve kendini güçsüz hissetmesi, kendisini Türk Hakanı'na katılma düşüncesine kadar götürmüştür. Bilgi için bk. Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 24-25.

¹⁷⁴ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 68-69; Yıldız, *Mu'tasım*, 24.

¹⁷⁵ Bozkurt, *Halife Me'mûn*, 83-93.

¹⁷⁶ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher*, 3/465.

dayanıklılığı, savaşçı ve güçlü olmaları Mu'tasım'ın nazarında onları daha kıymetli duruma getiriyordu. Me'mûn döneminden kalan ve etkinlikleri daha fazla olan Türkler (Eşnâs, Vâsıf, İnâk (Îtâh), Afşin gibi), zaten Mu'tasım'ın yakın adamları olmuşlardı. Bunlara özel muamele ediyor, Türk birliklerinin başına komutan tayin ediyordu.¹⁷⁷

Türk komutanların başarısına ve yanındaki konumuna Mu'tasım'ın ünlü kumandanlarından Afşin'i örnek olarak verebiliriz. Devleti yıllardır uğraştıran ve birçok maddi-manevi zarara uğratan Bâbek (öl. 233/838) üzerine Afşin gönderilmiştir. Bâbek ilk olarak 201/816'da başkaldırdı ve giderek isyanı yayıldı. Afşin'in üzerine yürüdüğü yıl ise 220/835 yılıydı. Bu vakte kadar birçok kumandanın ve valinin görevlendirildiği ancak çeşitli sebeplerden dolayı başarılı olamadığı Bâbek isyanında Afşin etkili ve stratejik hamlelerle Bâbek'i teslim aldı. 223/837 yılında Bâbek'i esir alıp Mu'tasım'ın huzuruna getirdi. Abbâsî devletini 21 yıl uğraştıran Bâbek Halife Mu'tasım tarafından idam edildi. Bu gaile Mu'tasım'ın emriyle Afşin, Boğa, Îtâh gibi büyük Türk kumandanları sayesinde gerçekleşmiş oldu.¹⁷⁸

Mu'tasım devrinde Türklerin bu denli hızlı artışı birtakım etnik sorunları da beraberinde getirmişti. Türkler Bağdat'ta istedikleri gibi hareket etmeye, esnafı yağmalamaya, halk içerisinde tehlike arz etmeye başlamıştı. Halkın şikayetleri ve durumun vahametinden endişelenen Mu'tasım onları güvenli bir bölgeye taşımaya karar verdi. Halifeliğinin ikinci yılında hilafet merkezini ve Türkleri bir yere yani Sâmerî'ya topladı. Devletin çeşitli bölgelerinden inşaat ustaları, mühendisler ve işçiler getirip Sâmerî'yı inşa ettirdi.¹⁷⁹ Kısa zamanda ihtiyaçlarını görecekları binalar inşa edilmiş, başkent resmen taşınmıştı. Şehrin en güzel yerleri Türk komutanlara ihdas edildi. Afşin, Eşnâs, Hakan, Urtuc, Îtâh ve Vâsıf gibi komutanların maiyetleri ile birlikte buralara yerleşmeleri sağlandı. Türklere özel çarşılar, sosyal tesisler, kışlalar oluşturuldu. Türklerin her ihtiyacına cevap verecek unsurlar düşünülmüştü. Hatta Türklerin Araplarla veya diğer milletlerle evlenmemesi için Türk bölgelerinden kızlar dahi getirilmişti.¹⁸⁰

---

¹⁷⁷ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 76-77.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 402-417; Ali Boz, *Abbâsîler Döneminde Türkler ve Afşin (Haydar b. Kâvûs) 'in Hayatı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 39-44; Hakkı Dursun Yıldız, "Afşin, Haydar b. Kâvûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1988.

¹⁷⁹ Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 71; Mustafa Demirci, "Sâmerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/70-71. Bilgi için bk. Murat Bıyıklı, *Sâmerî* (İstanbul: Sıyer Akademi, 2022).

¹⁸⁰ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 79-80; Hatice Kübra Topuz, "Abbâsî Başşehri Sâmerî ve Abbâsî Tarihinde Sâmerî Dönemi", *N.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü* 18 (2011), 89-90.

Me'mûn döneminde etkinliğini arttırmaya başlayan Türkler, Abbas b. Me'mûn ile Mu'tasım mücadelesinde Mu'tasım'ın yanında yer almalarıyla dengeleri değiştirdi. Mu'tasım'ın erken dönemlerden bu yana Arap yerine Türk asabiyetini benimsemesi, kendisine hilafete giden yolda askeri ve bürokratik avantaj sağlamıştı. Abbâsîlerin stratejik bölgesi olan Sugûr ve Avâsım bölgelerindeki Türklerin yoğunluğu Bedendûn'da cereyan eden hilafet değişimini kolaylaştırmıştır. Abbas b. Me'mûn, Sugûr ve Avâsım bölgesinin valisi olmasına karşın Mu'tasım'ın hilafet makamına oturmasına bu yüzden razı olmuş olabilir. Bu durumun farkında olan Me'mûn, oğlunun başarılı bir komutan olduğunu bildiği halde asabiyet noktasındaki eksikliğinden dolayı kardeşi Mu'tasım'ı halife ilan etmiş olabilir.

3.2. Sugûr ve Avâsım

Sözlükte “düşman saldırısına açık yer, sınır, geçit” anlamlarına gelen “Sagr” kelimesinin çoğulu “Sugûr”dur. Sugûr kavramının işaret ettiği yer İslâm yurdu olarak bilinen topraklarla İslâm yurdu olmayan devletleri birbirinden ayıran sınır bölgeleri ya da geçitleri diyebileceğimiz alanlardır. Ancak daha çok Anadolu'nun güneyinde yer alan Arap-Bizans sınırı ile Endülüs'te İslâm devletleriyle Hristiyan bölgelerinin ayrımını sağlamak amacıyla bu ifadeler kullanılmıştır. İkinci Halife Ömer (öl. 23/644) zamanında, Bizans ile Araplar arasında doğal set görevi gören Toroslar'dı. Emevîler zamanında daha da ileriye giderek bu sınır bölgelere yerleşim yerleri oluşturulmaya, boşalan mevkilere askerler yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu sebeple askeri anlamda özel alanlar tahkim edilmesi ve sınırların güvenliğinin garanti altına alınması sağlanmış olmaktaydı. Bunun yanı sıra buradaki askeri oluşumların herhangi bir sefer esnasında öncü veya destek kuvvet bakımından artısı vardı.¹⁸¹ Sugûr bugünkü Mersin-Tarsus'tan başlayarak Adana-Misis, Maraş-Malatya çizgisini takip ederek doğuya doğru devam etmekteydi. Abbâsîler döneminde bu bölgelerin biraz daha büyümesiyle birlikte buralara valiler atanmaya başlandı. Sugûr ve el-Cezîre valisi olarak Abdulvehhab b. İbrahim dönemin hükümdarı tarafından atanmıştır. Bu kişi Hasan b. Kahtabe et-Tâî ile beraber Malatya'nın tahkim ve inşasında bulunmuştur. Bu bölgeye Horasan'dan Türkler yerleştirilmiştir. Bu gibi bölgeler zamanla daha da genişlemiş ve yönetimi zorlaşmıştır. Bu nedenle özellikle Hârûnürreşîd

---

¹⁸¹ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, 1970), 40-41; Casim Avcı, “Sugûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 37/473-474; İbrahim Sünbül, *Abbâsî Devleti Sugûr (Sınır) ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirleri (VIII. Ve X. Yüzyıllar Arası)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 12-24.

döneminde Avâsım denilen yeni idari bölgelerle buralar desteklenmiştir. Bu bölgeler Müslüman unsurların yanı sıra gayri müslimleri de ihtiva eden kozmopolit bir yapıya sahipti. Buralara çoğunlukla Horasan, Türk, Hindistan menşeli Sayabice ve Zutlar’dan birçok millet yerleştirilmişti. Mesela 171/787 yılında Hârûnürreşîd’in emriyle Bizans’a karşı sefere çıkan Herseme b. A‘yan, bir taraftan da Tarsus’un ihyası için çabalamaktaydı. Herseme’nin görevlendirdiği Ebu Süleym Ferec el-Hâdım et-Türkî şehrin imarını bitirmenin ardından buraya çeşitli bölgelerden birlikler getirdi. Bu birliklerin ilk üç bini Horasanlılardı.¹⁸²

Sugûr ve Avâsım bölgeleri Bizans ile olan münasebetler bakımından gittikçe önem arz etmekteydi. Me’mûn babası Hârûnürreşîd zamanında yapılan faaliyetlerden haberdardı. Ancak kardeşi Emîn ile mücadelesinden dolayı devlet büyük yaralar almıştı. Devletin birçok yerinde asayiş bozulmuş, isyanlar neticesinde halk zor durumda kalmıştı. Hatta halkın asayişinin sağlanamaması yüzünden zulümlere karşı “ayyarlar” adı verilen yerel savaşı gruplar ortaya çıkmıştı.¹⁸³ Özellikle Bizans ile aralarında tampon vazifesi gören Sugûr ve Avâsım şehirleri de büyük zayıflıklar almıştı.

Başta esir mübadelesi olmak üzere birçok temasın gerçekleştiği mekânların başında sözünü ettiğimiz Sugûr ve Avâsım mıntıkaları gelmekteydi. Böylesine canlı ve önemli bir bölgeyi halifenin, hızlı ve etkin müdahale edebilecek birine vermesi gerekmektedir. Bu yüzden itimat ettiği ve başarılı bir komutan olarak gördüğü oğlu Abbas b. Me’mûn’a bu görevi tevdi etti. Abbas b. Me’mûn bu bölgelere vali olarak 213/828 yılında tayin edildi.¹⁸⁴ Öyle ki ilerleyen zamanlarda Me’mûn bu seferleri bir iskân politikasına çevirmek adına oğlunu Tuvana’nın inşasına memur etti. Bu memuriyet fazla sürmedi. Me’mûn vefat edince halifeliği ele geçiren Mu‘tasım, Abbas b. Me’mûn’un elindeki tüm yetkileri aldı ve inşaatı yıktırdı.¹⁸⁵

3.3. Abbas b. Me’mûn’un İsyanı

Me’mûn 213/828 yılında bazı önemli mevkilere vali tayinleri gerçekleştirmiştir. Mesela oğlu Abbas b. Me’mûn’u Sugûr ve Avâsım bölgesinin valisi, kardeşi el-Mu‘tasım’ı Şam ve Mısır valisi tayin etmiştir. Abbas b. Me’mûn’un valiliği diğer valiliklere nazaran ayrı bir

---

¹⁸² Ya‘kûbî, *Târîhu'l-Ya‘kûbî*, 464; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 820-829; Avcı, “Sugûr”; Gürhan Bahadır, “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbâsî Sınırı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009), 163-178.

¹⁸³ İsmail Pırlanta, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2020).

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 354.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 383.

öneme sahiptir. Çünkü Bizans ile Abbâsîler arasında tampon görevi üstlenmesi ve Hârûnürreşîd'den bu yana Bizans'a karşı etkili gaza faaliyetlerinin gerçekleşmesi bu bölgeyi diğerlerinden ayırmıştır. Böylesine öneme sahip bir bölgenin yönetiminin Abbas b. Me'mûn'a verilmesi, Halife Me'mûn'un kendisinden sonra halife olma potansiyeline sahip birisinin ordu ve halk arasında saygınlığını arttırma girişimi olarak düşünülebilir. Nitekim, Bizans tarafına yapılacak bir harekâta sorumluluğun çoğu Abbas b. Me'mûn'a aitti. Abbas b. Me'mûn hem siyasi hem de ekonomik konumunu giderek güçlendiriyordu. İbnü'l-Esîr'in aktardığı bir rivayetten de anlaşıldığı kadarıyla Abdullâh b. Tâhir ve Mu'tasım'a beş yüz bin dirhem verilmesini emretmesi onun durumunu bize daha iyi anlatmaktadır. Bu, dönemin şartlarında istenilmeyecek kadar büyük bir meblağdır.¹⁸⁶ Abbas b. Me'mûn sadık, güvenilir bir komutan ve emirdi. Me'mûn strateji ve planlama için oğluyla istişare ettikten sonra harekâtı başlattı. Mesela kendisi Musul'dan Menbic'e, sırasıyla Dabîk, Antakya, Massia ve Tarsus şehirleri üzerinden Bizans topraklarına girerken, oğlu Abbas da emri alır almaz Malatya topraklarına girecekti.¹⁸⁷

Me'mûn, tahta çıktığı an itibariyle birçok isyanla baş etmek durumunda kalmıştır. Bu isyanlardan biri de onun hilafetini kabul etmeyen ve ona karşı başkaldıran Bilâl el-Gassânî eş-Şârî adında bir isyancının çıkışıdır. Me'mûn isyancı üzerine bir grup komutanla birlikte Abbas b. Me'mûn'u da gönderdi. Abbas b. Me'mûn ve beraberindekiler bu girişimi sonlandırmada başarılı oldu ve Bilâl el-Gassânî öldürüldü.¹⁸⁸

Me'mûn tahta çıkarken Fârisî unsurun desteğini alıp bürokraside Arap gücünü kırmış olsa da orduda en çok faydalandığı kitle Arap ve Fârisîlerdi. Ancak seferler esnasında ve askeri harekâta Arap ve Fârisî unsurların tam manasıyla etkili olamadıkları anlaşılmaktadır. Bu yüzden etkin ve üçüncü bir unsur olan Türkler devreye sokuldu. Afşin, Eşnâs, Boğa el-Kebîr gibi kumandanlar onun zamanında ön plana çıkmıştı. Onun döneminde, Türk kumandanlar halife emriyle isyan bastırıyor, garnizon yönetiyor, sefer için ordu çıkarıyordu. Artık askerî sahada Türkler etkili olmaya başlamıştı.

Türk komutanlar Me'mûn ölmeden önce birçok konum ve mevkiye yükselmiş, orduda büyük nüfûz sahibi olmuştur. Halife Me'mûn Anadolu seferinden dönüşünde hastalanmış ve Bedendûn mevkiinde vefat etmiştir.¹⁸⁹ Cenazeyi oğlu Abbas b. Me'mûn ile kardeşi

---

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 354.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 361.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 359.

¹⁸⁹ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 469.

Mu'tasım Tarsus'a getirmiştir.¹⁹⁰ Me'mûn'un vefatından evvel ne dediği, kimin halife olmasını istediği ile ilgili rivayetlerin değerlendirmesini "Abbas b. Me'mûn ve Mu'tasım'ın Halifeliği Bağlamındaki Rivayetler" başlığı altında inceledik. Buradan çıkan kararlar Abbas b. Me'mûn amcası Mu'tasım'a biat etmiştir. Ancak biz bu kararı isteyerek verdiği kanaatinde değiliz. Mu'tasım, Abbas b. Me'mûn taraftarı olan askerlerin de kendisine biat etmesini istemiş, Abbas b. Me'mûn da kendi eliyle askerlerden biat almıştır. Ancak bazı komutanlar Mu'tasım'a biat etmemiş, ona biat eden Abbas b. Me'mûn'u da eleştirmişlerdir. Mu'tasım'a olan biatın ardından o, yanına Abbas b. Me'mûn'u alıp öncelikle Tuvana inşasına son vermiştir. Ardından bütün çalışmaları sonlandırmış, taşınabilecek silahları ve mühimmatları alıp burada bulunan halkı da kendi bölgelerine göndermiştir. Abbas b. Me'mûn'un amcasına biatından hemen sonra, kendisine babası tarafından verilen bir görevin gözleri önünde yıkılması ve görevinden azledilmiş olması onun gibi bir kumandan için kolay değildi. Ardından Mu'tasım, Abbas b. Me'mûn'u yanından ayırmadan onunla birlikte Bağdat'a döndü.¹⁹¹

Bağdat'a ulaşan Mu'tasım buradaki halkın da biatını aldı. Mu'tasım'ın halife olması ile birlikte yeni bir dönem başlayacak, siyasette ve bürokraside dengeler değişecekti. Me'mûn'un Horasan'dan gelirken getirdiği Türkler, artık sadece ordu yönetmeyecek, halifelere, vezirlere, devletin politikasına ve birçok ekonomik, sosyal değişikliklere yön verebileceklerdi.¹⁹²

Mu'tasım başkentte merkezi otoriteyi sağlayamadan Anadolu'da Bizans'ın yaptığı baskınlara cevap vermek üzere harekete geçti. Mu'tasım sefere çıkarken yanına Abbas b. Me'mûn'u da aldı. Ancak Abbas b. Me'mûn ne güçlü bir orduyu kumanda ediyor ne de valilik yapıyordu.¹⁹³ Mu'tasım onu yanında tutup pasifleştirme adına her şeyi yapıyordu.

Me'mûn ve Mu'tasım döneminde güçlü ve başarı sağlamış Arap asıllı kumandanlar başlarındaki halifenin kendi ırklarından olmamasından dolayı hayıflanmaktaydı. Bunun yanı sıra Mu'tasım'ın onların başarılarını görmezden gelmesi, Türk komutanlara imtiyaz vermesi, Arap bürokrasisinin, halifeye ve Türk komutanlarına kinlerini artırmaktaydı. Onların, Mu'tasım ile gelen bu düzenin kendi aleyhlerine kötü sonuçlar doğuracağını tahmin etmeleri güç değildi.

---

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 375.

¹⁹¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/667; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 382; İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/232; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-İnâfe*, 1/219.

¹⁹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/667.

¹⁹³ Mu'tasım halifeliği aldıktan sonra Abbas b. Me'mûn'un yetkilerini de almış Tuvana'nın yıkım emrini vermiştir bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 382.

Afşin ve Eşnâs gibi komutanların büyük imtiyazlar elde etmesi, özellikle Uceyf b. Anbese'yi de (öl. 223/838) rahatsız etmişti. Uceyf, Me'mûn döneminde Anadolu'da birçok seferde bulunmuş, Lü'lü'e kalesi gibi önemli bir yeri ele geçirmiş, birçok isyanı bastırmıştı. Mu'tasım dönemindeki Zut isyanı da etkisiz hale getirdiği isyanlardan biriydi.¹⁹⁴ Türklerin aktif rol oynaması ve onlara imtiyazlar tanınması, onun gibi komutanların geri planda kalmasına sebep oldu. Mu'tasım Uceyf'in başarısına ilgi göstermiyordu. Hatta bu süreçte Afşin'in yetkileri artırılmışken Uceyf'in yetkisi sınırlandırıldı.¹⁹⁵ Anadolu seferinde bulunan Ömer el-Fergânî (öl. 223/838) ve Ahmed b. Halîl (öl. 223/838) gibi diğer Arap komutanlar bir esir tartışmasından dolayı Eşnâs ile yaşadıkları münakaşaya binaen aşağılanmaları sebebiyle karargâh merkezine varıp, Mu'tasım'dan yerlerinin değiştirilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ancak bu istekleri kabul görmediği gibi Mu'tasım bu komutanların hadlerini aştıklarını düşünerek Eşnâs'tan onlara gerekli dersi vermesini istemişti. Türklerin yetkiyi ellerinde toplamaları ve Arap komutanlara ganimetten hisse vermemeleri, onları aşağılamaları, Arap komutanları rahatsız eden unsurlardanı.¹⁹⁶ Aşağılanan komutanların başında yukarıda da geçtiği gibi Uceyf b. Anbese ile irtibatta olan Ömer el-Fergânî ve Ahmed b. Halîl de vardı.¹⁹⁷ Uceyf b. Anbese, Abbas b. Me'mûn'un amcasına yaptığı beyatının akabinde onunla konuşmuş, kendisini tenkit edip onu halife görmek istediklerini belirtmişti. Çünkü Mu'tasım'a karşı en güçlü muhalif Abbas b. Me'mûn'du. Nitekim İşin gidişatından rahatsız olan Abbas b. Me'mûn buna ikna olup kendisine güvenecekleri bir adam üzerinden gizli planlarını yürütmeye karar verdi.¹⁹⁸

...Abbas b. Me'mûn, Uceyf'in sözlerini kabul etti ve Ubeydullah b. el-Vaddâh'ın yakın adamı olan Hâris es-Semerkindî'yi bir hile ile bu iş için kullanmayı kararlaştırdı. Hâris edip, akıllı ve idari kabiliyete sahip becerikli bir kişiydi. Abbas b. Me'mûn Hâris'i elçi tayin etti ve kumandanları elde etmek için onların yanlarına gönderdi. Askerlerin arasında dolaşan Hâris bir müddet sonra Mutasım'ın yakın adamlarından bazı kimselerle bir grup kumandanın gönüllerini çelerek Abbas b. Me'mûn'a biat etmelerini sağladı. Bu arada Hâris beyatta bulunan bu kimselere 'biz Abbas b. Me'mûn'un

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 386-388.

¹⁹⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/71.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 423.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 428.

¹⁹⁸ Apak, *İslâm Tarihi*, 214.

halifeliğini açığa vurduğumuz zaman her biriniz birlikte bulunduğu kumandanın üzerine atılsın ve onu öldürsün' diyerek Mu'tasım ile Afşin, Eşnâs ve diğer kumandanların yakın adamlarını bunları öldürmekle görevlendirdi. Bu adamlar Hâris'e söz vererek bu isteğini yerine getirmeyi garanti ettiler...¹⁹⁹

Türk asabiyetini muhalif olarak gören Abbas b. Me'mûn grubu, hedef olarak önce Mu'tasım'ı seçti. Türklere bu kadar yetki veren bir liderin ortadan kaldırılması önemli bir aşamaydı. Bunun ardından sıra ona destek veren Türk kumandanlara gelmeliydi. Abbas b. Me'mûn'un sözcüsü onun adına biat topluyor ve işi sıkı tutarken ne yapılması gerektiğini de söyleyerek birçok askeri kendisine bağlıyordu. Belirlenen plan doğrultusunda Abbas b. Me'mûn'un bir işaretiyle önceden konuşulan kimseler üstüne düşen vazifeyi yerine getirecekti.²⁰⁰

Abbas b. Me'mûn iyi bir plan yapmıştı ve durumun olgunlaşmasını beklemekteydi. Özellikle kendisinin temkinli davranması, bazı Arap komutanları tedirgin ediyordu. Abbas b. Me'mûn yapılacaklar bağlamında daha emrini vermeden, Uceyf b. Anbesse onu tenkit ediyor, artık harekete geçilmesi gerektiğini belirtiyordu. Uceyf'in amacı kendisine ve Arap komutanlara yapılan kötü muamelelerin acısını çıkarmaktı. Buna ilaveten halifenin, İtâh'a ya da Eşnâs'a verdiği yetkiyi kendisine vermemesi onun kabul edebileceği bir durum değildi. Uceyf, Mu'tasım'ın savunmasız olacağı anı tespit edip Abbas b. Me'mûn'a anbean rapor veriyordu. Mu'tasım, Amorion (Ammûriye) fethi için yola çıktığında güzargahları üzerinde olan ed-Dereb geçidinde suikastçiler, onu etkisiz hale getirmeyi düşünüyordu. Uceyf burada Mu'tasım'ın savunmasız kalacağını ve onun işinin bitirilmesinin kolay olacağını ifade ediyordu. Uceyf'in düşüncesine göre hem Amorion fethine gitmek istemeyen askerler sevinecek hem de Mu'tasım'ın bu savunmasız durumundan faydalanılacaktı.²⁰¹ Bu fikrini olduğu gibi Abbas b. Me'mûn'a gelip bildirdi. Ancak Abbas b. Me'mûn gazaya giden bir orduya yapılacak harekâtın Rumların işine yarayacağını düşünerek bu plandan vazgeçti. Bu işin fethin dönüşünde aynı yerde yapılabileceğini bildirerek Uceyf gibi tetikte bekleyen komutanları sakinleştirdi.

---

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 426; Abdullah Duman, "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi = Calif Mu'tasım's Amorion/Ammûriye Expedition", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (2017), 433.

²⁰⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/71.

²⁰¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/72.

Plan hazırды. Abbas b. Me'mûn emri verecek, önceden belirlenmiş kilit isimler onun emriyle öldürülecekti. Mu'tasım ile Afşin ve Eşnâs'ın yanında bulunan, Abbas b. Me'mûn'a biat etmiş adamlar bu işi gerçekleştirmek için emir bekliyorlardı. Ancak Abbas b. Me'mûn'dan emir gelmeyince Uceyf zorlasa da sözü etkili olamadı. Abbas b. Me'mûn bu hareketin zamanının uygun olmadığına inanmıştı. Kendisini gazaya ve ömrünü savaşımlara veren biri olarak sefere giden bir ordunun ifsadına sebep olmak istememişti. Aynı planın sefer dönüşünde uygulanmasının münasip olacağını düşünmüştü.²⁰² Bu esnada savaş kazanılmış, Amorion fethedilmişti. Ancak her zaman olduğu gibi komutanlar arası ganimet paylaşımında sıkıntılar yaşanmıştı. Araplar bundan hoşnut değillerdi. Burada Uceyf tekrar Abbas b. Me'mûn'un yanına gelerek:

Ey gâfil, daha ne kadar uyuyacaksın! Ammuriye fethedilmiş, adam (el-Mu'tasım) ise iyice yerleşip kuvvet kazanmıştır. En iyisi bir kısım ganimetleri yağmalamak için bir grup kimseyi görevlendir; bunu öğrenince Mu'tasım acele harekete geçecektir. İşte bu sırada adamlarına emir vererek onu öldürebilirsin.²⁰³ dedi.

Arap komutanlar Mu'tasım'ın ordu önünde otoritesini arttırmasını ve sürecin uzamasını istemiyorlardı. Ancak Abbas b. Me'mûn ganimete saldırı emrini de akıllıca bulmamıştı. Dönüş yolunda ed-Dereb'de yine yalnız kaldığı bir vakitte bu işi halletmeyi münasip görmüş işine karışılmamasını telkin etmiştir.²⁰⁴ Buradan da anlaşılmaktadır ki ileride kendi ölümüne sebebiyet verecek hadise sadece Abbas b. Me'mûn'un işleri ağırdan alması değil aynı zamanda yanındaki komutanların aceleci ve kindar davranışlarıdır.

Uceyf, Abbas b. Me'mûn'un sözünü dinlemeyerek fethin ardından istedikleri ganimetleri alamayan askerlere yağma emri verdi. İtâh'ın ordusundan bazıları da yağma hareketinde bulundu. Bu atılımla Uceyf dikkat dağıtmak istemiş, bu karışıklıktan Abbas b. Me'mûn'un faydalanacağını ümit etmişti. Ancak bu hareketin akabinde Uceyf'in düşündüğü gibi Mu'tasım hemen yanlarına gelse de istediğini gerçekleştiremedi. Çünkü Mu'tasım kargaşanın içine dalıp onları teskin etmesini bildi. Abbas b. Me'mûn'un emri olmadan da askerler Mu'tasım'a karşı bir faaliyette bulunmadılar. Bu, sadece Uceyf ve yanındakilerin şüphe çekmesine sebep oldu.²⁰⁵

---

²⁰² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/72; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 426.

²⁰³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/72; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 426.

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 426; Duman, "Ammûriye Seferi", 433.

²⁰⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/72; Duman, "Ammûriye Seferi", 433.

Uceyf'in aceleci tavrı ile Abbas b. Me'mûn'un sakin tavrı birbiriyle çatışırken, bu işin aleyhlerine sonuçlanacağından endişe eden birkaç kişi üzerinden tüm plan tehlikeye düşecekti. Arap komutan Ömer el-Fergânî'nin zaafiyetinden başlayan olaylar silsilesi darbe sürecini ortaya çıkaracaktı. Ömer el-Fergânî yağma faaliyetini, yakını olan bir uşaktan haber aldı. Hadise şu şekilde cereyan etti. Ömer'in yakını olan genç Mu'tasım'ın yakınında bulunur, ona hizmet ederdi. Ömer ve oğulları gece eğlencesinde içki içip sarhoş oldukları bir zamanda o genç de gelmişti. Onlarla birlikte içki içmiş ve sarhoş olmuştu. Sarhoş olan bu genç Mu'tasım'ın yanındayken gün içerisinde ordudan bazılarının yağma teşebbüsünde bulunduklarını, ardından Mu'tasım'ın önüne çıkan herkese kılıç çekilmesini emrettiğini söyledi. Ömer el-Fergânî hadiseden bu şekilde haberdar olmuştu. Ömer, hadiseler iyice tehlikeli bir hâl aldığından bu gence bir şey olur korkusuyla uyarmak istedi. Mu'tasım'a yakın durmaması gerektiğini ve herhangi bir çatışma anında çadırında kalması gerektiğini söyledi. Genç bu sözden Ömer'in ne demek istediğini anladı ve bu haberi Mutasım'a gelip anlattı. Mu'tasım yanında bulunan Boğa'yı, Eşnâs'a gönderip Ömer'i teslim almasını ve yanına getirmesini emretti. Boğa, Mu'tasım'ın huzuruna Ömer'i getirince, yanında bulunan gence söyledikleri cümlelerle kasıtlarının ne olduğunu öğrenmek istedi. Ömer söylediklerini inkâr etti. Genç uşağın o gece çok sarhoş olduğunu ne dediğini bilmediğini ifade etti. Bu durum karşısında Mu'tasım, Ömer'i İtâh'a teslim etti. Mu'tasım'a düzenlenecek olan darbe girişiminden tedirgin olan sadece Mu'tasım'ın yanında olan genç uşak değildi. Aynı zamanda Abbas b. Me'mûn'un güvenmediği, zayıf bir kişilik olarak gördüğü Ahmed b. Halîl de yakasını kurtarmak için Mu'tasım ile konuşup kendisini aklamının peşine düştü. Ahmed b. Halîl, Eşnâs'a bir mektup yazarak Mu'tasım'a bir haberinin olduğunu bildirdi. Eşnâs ise Ahmed'e haberinin ne olduğunu sordu. Eğer kendisine söylemez ise konuşturana kadar döveceğini söyleyip onu tehdit etti.²⁰⁶ Bunun üzerine Ahmed b. Halîl, Eşnâs'ın yanına gelerek Abbas b. Me'mûn ile Hâris es-Semerkandî'nin bir plan içerisinde olduğunu, Mu'tasım'ın tehlikede bulunduğunu haber verdi.²⁰⁷ Eşnâs, Abbas b. Me'mûn ile ilgili durumun farkına varıp, temkinli bir şekilde hareket ederek Hâris es-Semerkandî'yi yakalattı ve Mu'tasım'ın huzuruna getirtti. Mu'tasım'ın huzuruna çıkan Hâris'e bu işin aslı sorulduğunda o, baştan sona bütün planı halifeye anlattı. Hâris es-Semerkandî, Abbas b. Me'mûn adına kimlerden biat aldığını söyleyerek bunların isim listesini Mu'tasım'a verdi. Ancak Mu'tasım Abbas b. Me'mûn'a

---

²⁰⁶ Eşnâs'ın bu ifadesi, Mu'tasım'ın yanında bulunan Türk komutanlarının ne kadar etkili ve tehditkâr bir meziyette olduğunu göstermektedir.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 428; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/74-75.

biat edenlerin konumlarına ve sayılarına bakınca çekindi. Sayının çokluğuna inanamayan Mu'tasım acele bir karar vermeden önce Abbas b. Me'mûn ile de konuşmak istedi. Abbas b. Me'mûn'u yanına çağıran Mu'tasım, ona güven telkin ederek akşam olunca onu birlikte nebiz içmeye davet etti. Mu'tasım, Abbas b. Me'mûn sarhoş olunca ona her şeyi doğru söyleyeceğine dair yemin ettirdi. Böylece Abbas b. Me'mûn'a kendisinin yaptığı organizasyonu ve ona biat eden komutanları anlattırdı. Mu'tasım bunları not etti. Durum korktuğu kadar vardı. Hâris'in söylediğinin aynısını Abbas da söyledi.²⁰⁸

Mu'tasım kendisine karşı gerçekleşecek olan planın ortaya çıkması neticesinde Abbas b. Me'mûn'u zincire vurdurarak Afşin'e teslim etti. Sıra Abbas b. Me'mûn'a biat eden önemli komutanların peşine düşmeye geldi. Birçoğunu yakalatıp çıplak katırların sırtlarında susuz bir şekilde ölünceye kadar taşıttı. Bu arada Horasan halkından olup Mu'tasım'a muhalif olan önemli bir şahsiyet daha vardı. Bu kişi Şâh b. Sehl'di. Mu'tasım kendisinin yaptığı iyiliğe karşın Şâh b. Sehl'in böyle bir organizasyonun içinde olmasını anlayamadı. Sebebini sorduğunda Şâh da Abbas b. Me'mûn'u işaret ederek eğer aramızda Abbas b. Me'mûn olmasaydı karşımda konuşuyor olamazdın, diyerek onu tehdit eden bir cevap verdi. Bu söz Şâh b. Sehl'in idamına sebep oldu. Bu darbe ile ilgili olarak ilk öldürülen Şâh b. Sehl oldu. Artık suikast planı ortaya çıkmıştı. Ardından darbe işinin içerisindeki komutanlar tek tek öldürüldü. Abbas b. Me'mûn'u elleri ayakları zincirli bir halde Menbic'e getirdiklerinde o, yiyecek bir şeyler istedi. Kendisine su hariç istediği yemek verildi. Abbas'ı eski bir abaya sararak bir kenara bıraktılar. Sonunda Abbas b. Me'mûn daha fazla dayanamayarak Menbic'de vefat etti. Cenaze işlemlerini ise adının kaynaklarda geçmediği bir kardeşi yerine getirdi.²⁰⁹

Me'mûn döneminde Sugûr ve Avâsım valiliği yapan, Anadolu seferlerinde birçok başarıya imza atan Abbas elleri ve ayakları zincirli bir vaziyette susuz bırakılarak ölmeyi beklemiştir.²¹⁰ Mu'tasım'ı ortadan kaldırma girişimi başarısız olmuştur. Abbas ve destekçi komutanlar bedelini ağır bir şekilde ödemiştir. Hârûnürreşîd döneminden itibaren Abbâsîlerin içine basit askerler olarak giren Türkler Me'mûn ile birlikte konum ve mevki kazanmış, Mu'tasım döneminde ise altın çağını yaşamışlardır. Türk komutanların bu konumunu hazmedemeyen ve kendileri için tehlikeli gören Arap bürokrasisi Abbas b. Me'mûn'u da bahane ederek Türk asabiyetine son vermek istedi. Ancak bu işte başarılı olamadı. Aksine yaptıkları bu başarısız girişimle, onların konumlarını daha da

²⁰⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 429; Duman, "Ammûriye Seferi", 436.

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 429.

²¹⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/76; İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/260.

sağlamlaştırdılar. Abbas b. Me'mûn ile başlayan bu isyan girişimi elbette son olmayacaktı. Fakat başarı noktasında bu sefer ki kadar fırsat ve imkân bir daha bulunamadı. Halifeler artık Türk komutanların baskısı altında kalacak, onlar iktidara istediklerini getireceklerdir.²¹¹

3.4. Abbas b. Me'mûn'a Destekçi Komutanlar

Abbas b. Me'mûn konumu ve askerî kimliği sayesinde birçok kesim tarafından kabul görmekteydi. Özellikle emirlik yaptığı dönemlerde her an irtibatta olduğu kendisini seven askerler bulunmaktaydı. Babası ölüm döşeğinde iken Abbas b. Me'mûn'u ve Mu'tasım'ı yanına çağırmişti.²¹² Kendileri ile görüşmüş ve kararını aktarmıştı. Daha çadırdan çıkmadan Abbas b. Me'mûn lehine tezahüratlar yankılanmaya başlamıştı. Askerler Abbas b. Me'mûn'u başlarında halife olarak görmek istemekteydiler. Ancak bir aksilik vardı. Abbas b. Me'mûn amcasına biat etmişti. Askerlerin tezahüratının yanlış olduğunu dile getiren Abbas Mu'tasım'a biat etmelerini istedi. Bunlar içerisinde her ne kadar sessizliklerini korusalar da Mu'tasım'ın halifeliğini kabul etmeyenler bulunmaktaydı.²¹³

Mu'tasım devrinde, özellikle askerî seferlerde ortaya çıkan ganimet paylaşımındaki dengesizlik ve Mu'tasım'ın başından beri Araplar aleyhindeki adaletsiz davranışı bazı komutanları rahatsız etmekteydi. Bu durum da onların Abbas b. Me'mûn tarafından yönlendirilmelerine sebep oldu. Abbas b. Me'mûn'a destek çıkan ve onun arkasında olacağını bildiren komutanlar arasında; Uceyf b. Anbese, Ömer el-Fergâni, Ahmed b. Halîl, Hâris es-Semerkandî, Şâh b. Sehl gibi isimler ön plana çıkmaktadır.²¹⁴

3.4.1. Uceyf b. Anbese

Uceyf b. Anbese, Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerinde aktif rol oynayan kumandanlardan biridir. Kendisinin tarih sahnesine çıkışı Anadolu seferlerinin ilkinde Me'mûn'un emriyle Ca'fer el-Hayyât ile Senâz kalesini ele geçirmesiyle oldu (215/830-831).²¹⁵ Sefer dönüşünün akabinde dâhili problemlerle uğraşan Me'mûn, Ali b. Hişam'ın itaatsizliğinden ötürü mallarının ve silahlarının alınması için Uceyf'i Ahmed b. Hâşim üzerine görevlendirdi. Ali b. Hişam Azerbaycan bölgesine tayin edilmiş güçlü bir emirdi. Ancak, halkına zulmetmesi ve Bâbek ile ortaklaşa iş tutması Me'mûn'u hiddetlendirmişti.

²¹¹ bk. Güzel, "Abbâsî Halifesi Mûtevekkil'in Türk Nüfuzunu Sonlandırma Çabaları / Efforts of Abbasid Khalifa al-Mutawakkil to Terminate Turkish Influence."

²¹² Taberî, *Târîhu 'l-Ümem*, 8/648.

²¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târih*, 382.

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târih*, 425-431; Ya'kûbî, *Târîhu 'l-Ya'kûbî*, 476; Taberî, *Târîhu 'l-Ümem*, 71-76.

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târih*, 361.

Uceyf'in üzerine geldiğini öğrenen Ali b. Hişâm onun üzerine atıldı. Amacı Uceyf'i ortadan kaldırıp Bâbek'in yanına gitmekti. Böylelikle bu durumdan kurtulacaktı. Ancak düşündüğü gibi olmadı. Uceyf stratejik hamlelerle Ali b. Hişâm'ı sağ ele geçirip Halife Me'mûn'un huzuruna getirdi. Me'mûn da Ali b. Hişâm'ın başının kesilmesini ve şehirde gezdirilmesini emretti.

Kısa bir zaman sonra Me'mûn tekrar Bizans'a sefer başlattı. Kendisi Bizans topraklarında Lü'lü'e denilen yere geldi. Burada kaleyi kuşatma emri verdi. Kendisi yüz gün kadar burada kaldıktan sonra kuşatmanın nihayetini beklemeden dönmek durumunda kaldı. Kuşatma komutanı olarak Uceyf b. Anbese'yi tayin etti. Lü'lü'e halkı Uceyf'i kandırarak onu bir müddet esir aldılar. Fakat Bizans'tan bekledikleri yardım kendilerine gelmeyince ve Me'mûn'un yardım için ordu çıkardığı haberi ulaşınca Uceyf'i serbest bıraktılar. Bunun üzerine Bizans kralı elçi göndererek Uceyf ile bir sulh anlaşması yapmak istese de Uceyf bunu kabul etmedi ve bölgeyi teslim aldı (217/832).²¹⁶

Me'mûn bu yıldan sonra tekrar bir sefer tertiplemek istese de bunda muvaffak olamamıştır. Kendisinin hastalanması ve ölümü işleri akamete uğratmıştır. Sefer hazırlıkları durmuş, ordu içerisinde hilafete kimin geçeceği konuşulur olmuştur. Hilafetin Adana mevkiinde el değiştirmesiyle beraber işler Arap komutanlar için çekilmez olmaya başlamıştır.

Uceyf nihayetinde bir asker ve kendi üzerine düşen görevleri yapmakla görevli çalışkan bir kişiydi. Bu yüzden gönlünde Abbas b. Me'mûn'un halife olması varsa da ilk zamanlar bu huzursuzluğunu yansıtmadı. Mu'tasım karşısında Arap tarafı istese de fazla bir seçenekleri yoktu. Mu'tasım döneminde devlet içerde ve dışarıda düzeni sağlamaya çabalamaktaydı. Ancak bunu gerçekleştirmek kolay değildi. Me'mûn döneminden bu yana intikal eden büyük isyanlar vardı. Bunlardan birisi de Zutlar'ın kontrolsüz tavırlarıydı. Me'mûn özellikle son dönemlerini Anadolu'daki gazalarla geçirdiği için Zutlar'la fazla ilgilenememişti. Mu'tasım döneminde Zutlar'ın isyanı genişletmesi ve bölgeyi kendi kontrolleri altına alması ile işler daha kötü bir hal almıştı. Öyle ki, Bağdat'a gelen nehir ticaret yolunu dahi kontrol eder olmuşlardı. Mu'tasım ilk olarak, Ahmed b. Sâid el-Bâhilî ile bir kuvvet gönderip Zutlar'ı kontrol altına almak istedi ancak bunda tam başarılı olunamadı. İsyancıların küçümsenmiş olması ve planlama hatası başarısızlık getirmişti. Bunun üzerine Halife Mu'tasım, Uceyf idaresinde yaklaşık beş bin kadar askeri Zutlar'ın üzerine gönderdi (219/834). Uceyf önce merkez ile hızlı haberleşmek için posta teşkilâtını kendi tarzında düzenledi ve süvârilere yerleştirdi. Böylece Mu'tasım ile günübürlük güvenli

---

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 365; Yıldız, *Mu'tasım*, 18.

ve hızlı bir haberleşme sağlamış oldu. Kendisi bölgeyi kontrol edip, stratejik bir nokta olan Vâsıt'ın alt kısmında yerini aldı. Bu kısımda Berdudâ nehri vardı. Nehirlere gelen ve giden tali kanalları kapatılarak burada konaklamaya başladı. Böylelikle Zutlar'ın geçme ihtimali olan yerleri de kapatmış oldu. Bu tedbirlerin ardından Zutlar ile çetin bir savaşa girildi. Kaynaklarda Uceyf'in bu savaşta beş yüz kişiyi esir aldığı, üç yüz kişiyi de öldürdüğü ifade edilir. Savaşta elde ettiği esirleri infaz edip, kafalarını Mu'tasım'a gönderdi. Ardından bölgede başkanları sayılan Muhammed b. Osmân ile görüşmeler gerçekleştirdi. Amaç Zut isyanının tekrar ortaya çıkmaması için kesin çözüm sağlamaktı. Bunun için burada yerleşip tam on yedi ay kaldı. Görüşmeler neticesinde onlara eman veren Uceyf kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere yirmi yedi bin kadar insanı gemilere doldurup nizamlı bir vaziyette halifenin huzuruna çıkardı. Halifenin verdiği karar neticesinde birkaç gün Bağdat'ta kalan Zutlar Sugûr bölgelerine nakledildiler.²¹⁷ Böylece devlet için büyük tehlike oluşturan bir grup isyancı tasfiye edildi.

Bizans kralı Thophilos, Mu'tasım'ın devleti meşgul eden isyanlarla uğraşısını fırsat bilerek sınırdaki bölgelere saldırmış, erkekleri öldürüp, kadınları esir etmişti. Zabatra (Malatya) bölgesinde ağır tahribat yapmış, köyleri yakıp yıkmıştı. Bunu öğrenen Mu'tasım, hemen sefer hazırlıklarına başlamış ve önden bir birlik göndermişti. Bu birlik içerisinde Uceyf b. Anbese, Ömer el-Fergânî, Muhammed b. Kutâh adlı komutanlar yer almaktaydı. Bölgeye vardıklarında dramatik bir manzarayla karşı karşıya kaldılar. Bizans ordusu çoktan gitmiş, arkalarında büyük tahribatlar bırakmışlardı. Uceyf ve arkadaşları burada Mu'tasım'ı beklediler. Mu'tasım bunun intikamını almak ve Bizans'a ağır bir darbe indirmek için Amorion'u hedef aldı. Önce Ankara'yı aldı ve burada kuvvetlerin toparlanmasını bekledi. Mu'tasım kuvvetlerini bölümlere ayırdı. Öncü birliğin başında Eşnâs, sağında İtâh, solunda Ca'fer b. Dinâr b. Abdullah el-Hayyât vardı. Merkezde ise Uceyf b. Anbese bulunmaktaydı. Sefer başarılı sonuçlandı. Ancak sefer esnasında Eşnâs ile Arap komutanlar arasında ağır tartışmalar yaşandı. Bu hadiseler üzerine Mu'tasım seferde bulunan Uceyf b. Anbese, Ömer el-Fergânî, Muhammed b. Kutâh gibi komutanları askeri harcamalarda ya da ganimetteki paylarda serbest bırakmadı. Afşin, Eşnâs gibi komutanlar ise ganimetten büyük bir pay aldılar.²¹⁸

Yukarıda bahsi geçen hadiseler Arap komutanların uğradığı istismarın kaynaklara yansıyan kısmıdır. Uceyf kendisine ve Arap komutanlara uygulanan muameleden hoşnutsuzdu. Bu

---

²¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 386-388; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 472; Apak, *İslâm Tarihi*, 219-220; Dûrî, *Abbâsîler Tarihi*, 222.

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 419-423; Duman, "Ammûriye Seferi".

sebeple Abbas b. Me'mûn'un yanında yer almayı tercih etti. Onu, halifelik mevzusunda önceki kararından dolayı eleştirmiş ve bu hatasından dönerse sonuna kadar onu destekleyeceğini bildirmişti. Nihayetinde Abbas b. Me'mûn, Uceyf'in bu sözlerinden de etkilenecek Hâris es-Semerkindî'yi yanına çekip askerlerden biat alması için vazifelendirdi. Hadiseler hızla gelişti. Bir taraftan Anadolu seferi sürerken diğer taraftan Abbas b. Me'mûn taraftarlarını çoğaltıyordu. Amorion ve Ankara fetihlerinden elde edilen gelirlerin adaletsiz taksimatı komutanların iyice canını sıkıyordu. Uceyf, Abbas b. Me'mûn'a gelip erken davranması gerektiği noktasında telkinlerde bulundu. Çünkü seferde olan askerler hem yorgun hem de keyfi kaçmış vaziyetlerdi. Uceyf'in, Abbas b. Me'mûn'a baskı yapmasının en önemli sebebi ise Mu'tasım'ın sefere çıkarken Eşnâs ve Afşin gibi komutanları birliğinden ayırıp önden göndermesiydi. Bu sebeple Mu'tasım'ın savunmasız kalacağına ve kolayca öldürülebileceğine inanıyordu. Ancak Abbas b. Me'mûn bu konuda acele etmemesi gerektiğini, askerlerin gazaya giderken böyle bir hareketin kafirlere yarayacağını söylemekteydi. Uceyf, Abbas b. Me'mûn'un bu sözlerini korkaklık olarak algıladı ve tartışmaya başladı. Amorion fethiyle beraber Mu'tasım'ın daha güçlü bir konuma geldiğini söylüyordu. Bu düşünce Uceyf b. Anbese'yi endişelendirmekteydi. Tekrar Abbas b. Me'mûn'a gelerek, ganimet taksimatında kargaşa çıkaracağını, anlaştıkları kimselerin saldırıya geçmesi gerektiğini ifade etti. Abbas b. Me'mûn yine soğukkanlı ve sabırlı davranılması gerektiği hatırlatmasında bulundu. Bunun üzerine Uceyf dayanamayıp ondan habersiz, askerleri ganimetlerin üzerine gönderme emri verdi. Askerler ganimetlere akın edince ortada bir kargaşa çıktı. Mu'tasım bunu haber alınca hemen askerlerin içine dalarak kalabalığı dağıtmayı başardı. Uceyf bu hareketi ile dikkatleri kendi üzerine çekmişti. Ayrıca yaptığı kalkışma da Mu'tasım tarafından etkisiz hale getirilmişti. Çünkü biat edilen Abbas b. Me'mûn'du ve ondan işaret gelmeden askerler hamle yapmaya yanaşmadı. İkili arasındaki bu anlaşmazlığın uzaması planın açığa çıkmasına sebep oldu. Ömer el-Fergânî'nin bir gece eğlencesinde dikkatsiz davranarak yeğenini koruma adına söyledikleri Mu'tasım tarafından duyuldu.²¹⁹

Ömer el-Fergânî ve Ahmed b. Halîl'in Eşnâs'ın takibatına takılmasıyla beraber Mu'tasım'a yapılan suikast girişimi deşifre olmaya başladı. Abbas b. Me'mûn yakalanıp getirildi. Suikast girişiminde yer alan asker ve komutanların çokluğu Mu'tasım'ı başta korkutmuştu. Bu yüzden de olabildiğince hızlı davranıp failleri teker teker tutuklattı. Hapsedilen komutanlar, ifadesi alındıktan sonra öldürüldü. Uceyf de onlar arasında yer almaktaydı.

---

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 423-427.

Öldürölme şekli ve işkence biçimi Abbas b. Me'mûn ile aynıydı. Yemek verilmiş ancak su verilmemişti. Zincirlenmiş, yaralı bir vaziyette sıcak güneşin altında yürütölümüştü. Musul'da yer alan Baaynasa denilen mevkide öldü.²²⁰ Uceyf'in hayatı savaşlarla ve gazalarla geçmişti. Böyle bir hayatın ardından dramatik bir şekilde yaşamına son verildi. Öyle ki, hain olarak anılacak ve aşağılanacaktı. Bu, ailesine de ağır gelmişti. Bu yüzden Uceyf'in oğlu babasının nesebini benimsemek istememiş ve kendisini Mu'tasım'a intisap etmek istemişti.²²¹

Uceyf'in aksiyon dolu hayatından sonra hazin bir halde ölümünü özetleyen bir de hikaye anlatılmaktadır. İbnü'l-Esîr'deki rivayet şöyledir: Uceyf b. Anbese'ye ait iktânın mütevellisi vardı. Bu kişi kaynakta Muhammed b. Ali olarak geçer. Uceyf'in ailesi Muhammed b. Ali aleyhine Uceyf'e haber gönderdi. Bunun üzerine Uceyf, Muhammed'i yakalayıp öldürmek istedi. Bu esnada yakalanan Muhammed korkudan altına yapmıştı. Araya itibar sahibi kimselerin girmesiyle Muhammed b. Ali canını zor kurtardı. Fakat cezadan kendisini kurtaramadı. Uceyf onu zincire vurup hapsetti. Uceyf bir müddet sonra Bizans gazasına katıldı. Fakat yukarıda bahsettiğimiz hadiseler meydana gelince Uceyf'de artık bir yükümlü olmuştu. Mu'tasım, Uceyf'i ortadan kaldırınca onun hapsettiği kimseleri de serbest bıraktı. Zaman geçmiş ve Muhammed b. Ali, el-Cezîre'nin kenar vilayetlerine vali tayin edilmişti. Bir gün Baaynasa denilen yerde tuvalet ihtiyacını giderdi. Bunu gören bölge sakinlerinden birisi, Muhammed'in tuvaletini yaptığı yerin Uceyf'in kabri olduğunu söyleyerek onu uyardı.²²²

3.4.2. Hâris es-Semerkandî

Abbas b. Me'mûn'a halife olması için yapılan ısrarların ardından Abbas b. Me'mûn harekete geçme kararı vermişti. Öncelikle kendisine tâbi olabilecek potansiyeldeki ana karakterleri seçecek ve bunlar üzerinden bir organizasyon yürütecekti. Bu işler için idare kabiliyeti yüksek, akıllı ve bu işleri gizliden yürütebilecek belagat sahibi biri gerekmekteydi. Aklına Hâris es-Semerkandî geldi. O, bu işler için ideal bir kimseydi ve onun zaten Abbas b. Me'mûn'a karşı meyli bulunmaktaydı. Bu yüzden Abbas b. Me'mûn'un, Hâris'i safına çekmesi çok zor olmadı. Hâris es-Semerkandî ordu içerisinde gizli bir şekilde Mu'tasım'ın yakın adamlarının yanına kadar gitmekte ve Abbas b.

---

²²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 428-429.

²²¹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 476.

²²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 430.

Me'mûn için onlardan biat almaktaydı. Ordu içerisinde Abbas b. Me'mûn'a olan sempati de onun biat alma işinde elini kolaylaştırmaktaydı.

Bir halife varken onun yerine geçmek isteyen başka birisinin adına biat almak kolay değildi. Bu faaliyet önemli olduğu kadar çok tehlikeliydi. Bu yüzden biat işlemi de biat eden kimseler de gizli kalmak zorundaydı. Bu durum Abbas b. Me'mûn'dan işaret gelip halifeliğini ilan edinceye kadar sürecekti. Plana göre; Mu'tasım, Afşin, Eşnâs vb. önemli ve muhalif liderlerin en yakınlarındaki adamlar Abbas b. Me'mûn'un fedaisi olacak, ona bağlılık yemini edecekti. Abbas b. Me'mûn'dan işaret gelince liderlerinin korumalığını yapan bu askerler kararlaştırdıkları muhalif kişilerin üstlerine atılıp, onları ortadan kaldıracaklardı. Bunun için Hâris'e yemin etmişlerdi.²²³

Abbas b. Me'mûn'un yanında kendisine güven vermeyen adamlar da bulunmaktaydı. Bunlardan birisi de Ahmed b. Halîl'dir. Ahmed kendisinin Abbas b. Me'mûn'a biat ettiğini söylese de Abbas b. Me'mûn ona güvenmiyordu. Yanındakileri de Ahmed'e fazla güvenmemeleri, yanında planlarını anlatmamaları konusunda uyarmıştı.²²⁴ Nitekim Abbas b. Me'mûn'un şüpheleri doğru çıktı. Mu'tasım'ın öldürülmesi gecikince bu durumdan korkan Ahmed, Eşnâs'a darbe planından bahsetti. Eşnâs'a: Abbas b. Me'mûn'un Mu'tasım'a karşı bir suikast planının olduğunu, bu planın Hâris es-Semerkindî eliyle gerçekleştiğini, Hâris'in Abbas b. Me'mûn ile biat edenler arasında elçilik vazifesi yürüttüğünü anlattı. Akabinde Eşnâs, hemen Hâris'i yakalatıp zincire vurdurdu. Bu durumdan halifeyi haberdar edip Hâris'i ona gönderdi. Mu'tasım'ın huzuruna çıkan Hâris, her şeyin bittiğini anlamış ve Mu'tasım'a bütün planı anlatmıştı. Kendi eliyle biat aldığı komutanların isimlerini ona yazdı. İsim listesinde sadece komutanlar değil birçok asker ve diğer gruptan insanlar da vardı. Mu'tasım bir taraftan kimsenin haberi olmadan Hâris'i affettiğini söyleyerek serbest bırakmış, bir taraftan da listede yer alan isimlerin fazlalığına inanamamıştı.²²⁵ Böylelikle tüm işbirlikçi komutan ve askerler takibe alınıp yakalandı. Hâris es-Semerkindî aracılığıyla yürütülen bir suikast planı yine onun aracılığıyla net bir şekilde ortaya çıkarıldı.

3.4.3. Ömer el-Fergânî

Amorion seferi sebeplerinin başında Bizans kralının Anadolu'ya yaptığı baskınlar gelmekteydi. Bu baskınlarda masum halk ya esir ediliyor ya da katlediliyordu. Rivayete

---

²²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 426.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 424.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 428.

göre Mu'tasım'a Hâşimî bir kadının feryadı ulaştı ve buna dayanamayarak hemen sefer hazırlıklarına başladı. Bunun için Mu'tasım (223/837-838) yıllarında Dicle'nin batısında, Zabatra'ya²²⁶ yardım maksadıyla bir karargah kurdu. Zabatra'ya hareket eden kurtarma birliğinin başında Uceyf b. Anbese ile birlikte Ömer el-Fergânî de bulunmaktaydı. Ömer ile Uceyf b. Anbese, Zabatra'ya ulaştıklarında Bizans ordusunun her yeri yakıp yıktığını gördüler.²²⁷ Mu'tasım bu yıllarda Bizans ile iş tutan ve bu baskında parmağı olan Bâbek'i ele geçirmek için de mücadele etmekteydi. Bâbek, Abbâsîler'in zaaflarından ve kuzeyde oluşan otorite zayıflığından faydalanan bir isyancıydı. Bâbek'in bu faaliyetlerde en büyük destekçisi de Bizans devletiydi.²²⁸ Mu'tasım, Bâbek'i ele geçirince hem intikam almak hem de gücünü göstermek için Bizans'ın en muhkem ve alınması zor yerini sordu. Bu sorusuna Amorion cevabını alınca birliklerinin yönünü Zabatra'dan Ankara ve Amorion istikametine döndürdü.

Mu'tasım kararlı ve sağlam adımlarla ilerlemekteydi. Ordularının başında en güvendiği adamlarından Eşnâs yer almaktaydı. Bu sefer esnasında onu önden göndermişti. Eşnâs'ın komuta ettiği ordunun içerisinde de Ömer el-Fergânî vardı. Eşnâs, Ömer'in yeteneklerini bildiğinden onu keşif birliği maksadıyla iki yüz kişilik süvari birliğiyle Ankara istikametine gönderdi. Ömer hızlı bir şekilde önden ulaşp, Ankara bölgesinde adamlarını dağıttı. Amacı Zabatra'dan bu yana takip ettikleri Bizans ordusundan arda kalanları yakalayabilmektir. Yakalananlardan bir kısmı kralın askerlerinden bir kısmı da yöre halkındandı. Ömer yakaladığı esirleri Eşnâs'ın huzuruna getirdi. Eşnâs ise onlardan sefer için gerekli istihbaratı aldı.²²⁹ Nihayetinde Amorion'a gelen ordu Mu'tasım'ın emriyle savaşa başladı. Burada etkin faaliyette bulunanlar Eşnâs ve adamlarıydı. Savaşıkları yerin fiziki şartları, ordunun yorgunluğu kuşatmayı zorlaştırmaktaydı. Kuşatmanın on ikinci gününde Afşin ve adamları da orduya dâhil olunca savaşta bir ilerleme kaydedildi. Burada Eşnâs ve Afşin, Mu'tasım'ın yanında savaşı izlerken, Arap komutanlardan Ömer el-Fergânî, savaşın seyrinin değiştiğini ve dünkünden daha güzel olduğunu söyledi. Bu ifade karşısında Eşnâs sinirlenmiş ama Mu'tasım'ın yanında bir şey söylememişti. Çünkü Eşnâs açısından Arapların savaşdaki gayretsizlikleri ve yeteneksizlikleri onun canını sıkmakta

---

²²⁶ Bugünkü Malatya'nın ilçesi olan Doğanşehir mevkiisi.

²²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 418.

²²⁸ Bâbek için bk. Sebahattin Çelik, "Abbâsîler Döneminde Hürremiye Mezhebi ve Bâbek İsyanı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/15 (2006), 95-106; Mehmet Azimli, "Bâbek el-Hürremi İsyanı ve Bizans İle İlişkileri", ed. Mustafa Öztürk - Enver Çakar (Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri, Elazığ, 2012).

²²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 419.

ama kendisine verilen orduyu kullanması gerekmekteydi. Mu‘tasım yanlarına gelmeden evvel çaba göstermeyen ordu Mu‘tasım’ı görünce daha etkili davranır olmuşlardı. Nitekim Eşnâs, Ömer’e ve Ahmed b. Halîl’e çadırında çok ağır küfürler etmiş, onları aşağılamıştı. Bunun üzerine Ömer, Bizans’a iltihak etmenin bu sözler karşısında hafif kaldığını ifade ederek rahatsızlığını dile getirmişti. Sefer esnasında Ömer, Abbas b. Me’mûn’un halifelik için biat topladığından haberdar olmuştu. Bu yüzden kendisi de Abbas’a biat etti. Akabinde Abbas b. Me’mûn’un, Eşnâs gibilerin hakkından geleceğini bu yüzden Abbas’a destek olacağını dile getirdi. Buradaki ifade orduda oluşan Türk asabiyetine karşı bir söylem olarak algılanabilir. Çünkü Eşnâs gibiler ifadesi, onun taraftarı anlamında kullanılabilir. Ömer ve Ahmed’in kendi aralarında Eşnâs’a hakaret içeren sözlerinde ondan köle diyerek bahsetmeleri de Arap milliyetçiliğinin ve asabiyetinin etkisi hakkında bizlere bilgi verebilir.²³⁰ Ömer bununla da yetinmemişti. Abbas ve taraftarı olduğu kimselerin yanına Ahmed’i bu vesile ile davet etmişti. Ahmed durumdan endişe duysa da Ömer’in telkinleriyle, Hâris es-Semerkindî’nin yanına gidip, Abbas’a biatını verdi. Ömer el-Fergânî’yi, Eşnâs’a ve Türklere düşman eden husus sadece yukarıda bahsettiğimiz bir söz üzerinden olan tartışma değildi. Mu‘tasım’ın komutanlar arasındaki adaletsiz tavrı da bu düşmanlığı tetiklemişti. Çünkü Ömer ve kendisiyle beraber Arap komutanlar tehlikeyi göğüslemiş, önden Bizans ordusunu yakalamaya gitmişti. Kendilerini bu konuda tahrik eden önemli bir husus da, elde edilen ganimetlerde Ömer el-Fergânî ve Uceyf b. Anbese gibi komutanların payının tam verilmemesi olmuştu.²³¹

Ömer el-Fergânî, Eşnâs’ın karargâhından ayrılıp, Afşin’in bulunduğu karargâhtaki esir pazarına gitmişti. Bu, oradaki Eşnâs’ın adamları tarafından fark edilip Eşnâs’a haber edilince, Eşnâs onlara hemen karargâha dönmeleri emrini verdi. Amaçları esir satışı başladığında bu esirlerden alabilmektir. Ancak bu konuda dahi onlara izin verilmemişti.²³² Daha fazla bu duruma dayanamayan Ömer ve yanındaki birkaç komutan karargâh haber dairesine gidip, yerlerinin değiştirilmesi gerektiğini yoksa Eşnâs’ın kendilerini öldüreceğini söylediler. Ancak haber Mu‘tasım’a ulaşınca o, Eşnâs’ı, Ömer ve yanındakiler hakkında uyararak onlara ceza vermesini söyledi. Eşnâs hemen askerlere emir verip Ömer ve yanındakileri tutuklattı. Bu durumdan haberdar olan Ömer el-Fergânî’nin uşağı korktu ve Ömer’in, Abbas b. Me’mûn ile ilişkisinden bahsetti. Bunun üzerine Eşnâs, tutuklu olan Ömer’e, konuşması için baskı yaptı. Ancak Ömer, Mu‘tasım’a yapılacak darbe

---

²³⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 423.

²³¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 426.

²³² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 427.

ve Abbas b. Me'mûn'a yapılan biatler hakkında bilgi vermedi. Ömer'in cesurluğu ve savaşlardaki emeği, onu tutuklu olduğu durumdan kurtaramadı. Eşnâs, Ömer'i duyduğu kin yüzünden tutukladı ancak Ömer'in arkadaşları panik olunca onun ölümüne sebep oldular.²³³ Böylelikle Abbas b. Me'mûn ile yürüttükleri mücadele başarısızlıkla sonuçlandı. Ömer'in ölümü de Abbas b. Me'mûn'a destekçi diğer komutanlar gibi oldu. Nusaybin bölgesine gelindiğinde büyükçe bir çukur kazıldı ve canlı olarak buraya gömüldü.²³⁴

---

²³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 428.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 429.

4. SONUÇ

Dört halife döneminde şûra ile belirlenen devlet başkanlığı, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, oğlu Yezid'i veliaht ilan etmesiyle birlikte saltanata dönüşmüştür. Bu uygulama Emevî Devleti boyunca da devam etmiştir. Emevîlerin ırkçı ve sert tutumundan hoşnut olmayan mevâlî ve bazı Araplar ihtilâl ile Abbasoğullarına ithafen Abbâsîleri iktidara taşımışlardır. Abbâsîler de yönetim bazında saltanat sistemini devam ettirmiş, hatta otoritelerini arttırmak adına dini referanslara başvurmuşlardır.

Abbâsîler zamanında devletin sınırları doğuda ve batıda, kuzeyde ve güneyde en geniş haline ulaşmıştı. Sadece sınır olarak değil ilimde ve bilimde de ilerlemeler üst seviyede idi. Özellikle Hârûnürreşîd ve Me'mûn dönemi "Altın Çağ" olarak nitelendiriliyordu. Lakin zirve dönemlerde dahi bazı çatlaklar olması kaçınılmazdı. Me'mûn'un kardeşi Emîn ile mücadelesi devleti iç karışıklıklara sokmuştu. Halkın ve sınırların güvenliği zor durumda kalmıştı. Özellikle Bizans ile Abbâsîler arasında kalan Sugûr ve Avâsım bölgelerine huzursuzluk ve karmaşa hâkim olmuştu. Bizans İmparatoru Theophilos İslâm beldelerine ani baskınlar vermekte, halkı katletmekte ve kalanları esir etmekteydi. Me'mûn da bu duruma son vermek adına önce kendi oğlunu bu bölgelerin sorumlu valisi yaptı. Ardından Anadolu seferlerini başlattı. Bu seferlerde öncü birlik olarak Me'mûn'un oğlu Abbas babasına hem destek olmakta hem de keşif birliği ile faaliyetlerde bulunmaktaydı. Ancak Me'mûn destek kuvvet olarak Araplardan ve Fârisîlerden çok Türkleri de etkin bir şekilde kullanmayı ihmal etmemişti. Kendisi Horasan'da valilik yaptığı zamanlarda Türkleri yakından tanıma fırsatı bulmuştu. Kardeşi Mu'tasım'ı Türkleri orduya entegre etmesi ve onların savaşçı yapılarından faydalanılması için görevlendirmiş Mu'tasım da Orta Asya'dan birlikler getirmişti. Öyle ki içlerinde bulunan yetenekli Türk askerler birliklerin başına komutan olarak tayin edilmekte, isyanları bastırmaya memur olmakta ve seferlerde öncü birliklere destek olarak görevlendirilmekteydi. Dolayısıyla bu durum, Abbâsî devletinde dengelerin değişmeye başladığı bir dönemin habercisi oldu. Araplar ve Fârisîlerden sonra Türkler bürokraside ve askerî kanatta etkin bir asabiyet oluşturdular.

Abbas b. Me'mûn babası tarafından sevilen bir insan ve başarılı bir komutandı. Babası Me'mûn ile birlikte Anadolu'da pek çok mücâdelede bulundu. Bizans ordusuna karşı kilit rol aldığı zamanlar dahi oldu. Babasının emriyle Sugûr ve Âvâsım yönetimini devraldı. Kendisi aldığı bu yetkiyi en iyi şekilde değerlendirmek istedi. Halifelik yolunda rakip olarak gördüğü Mu'tasım'a karşı kendi adına para bastırıp birçok vilayete dağıttı. Kendini Abbas b. Me'mûn b. Emîrû'l-Mü'minîn olarak tanıttı.

Babası Me'mûn'un ölümünün ardından mecburi olarak Mu'tasım'a biat etti. Ancak hilafette hakkının olduğuna ve hilafeti Mu'tasım'dan alacağına inandı. Öte yandan Türklerin asabiyeti Mu'tasım'ı hilafete taşımakla kalmadı. Mu'tasım'dan gördükleri imtiyazlarla onlar Arapları ezmeye başladılar. Bu durum karşısında Abbas taraftarları şekillenmeye başladı. Uceyf b. Anbese, Ömer el-Fergânî gibi Arap komutanlar, Abbas'a kaybettiği halifeliliği alana kadar destek vereceklerine dair söz verdiler. Abbas b. Me'mûn da buradan aldığı destek ile Mu'tasım'a bir başkaldırı planı hazırladı.

Arap ve Türk askerler arasındaki ayrılıklar Mu'tasım'ın Amorion seferinde iyice kendisini hissettirmeye başlamıştı. Nitekim Uceyf b. Anbese ve beraberindeki birkaç komutan Abbas'a biat etmişti. Abbas hilafeti ele geçirmek istemekteydi. Ama o, aynı zamanda onur sahibi ve devletini düşünen bir kimseydi. Sefer öncesi yapılacak bir davranışın düşman unsurların faydasına olacağını bilmekteydi. Bu sebeple Mu'tasım'ı öldürme yönünde emir vermekten kaçındı. Ancak Mu'tasım'ı öldürüp hilafete Abbas'ı getirme planları üzerinde Amorion seferi boyunca tartışan, ona biat eden komutanlar sabırsız davrandı. Nihayetinde aralarında yaşanan anlaşmazlıklar Abbas ve taraftarlarının deşifre olmasına sebep oldu.

Mu'tasım kendisine yapılacak suikast girişimini, kendisini destekleyen Türk komutanlar vasıtasıyla öğrendi. Failleri tutuklatıp huzuruna getirtti. Abbas, Mu'tasım'ın öldürülmesinde tereddüt yaşadı ancak Mu'tasım bu konuda bir an bile düşünmedi ve infaz emrini verdi. Böylelikle yedinci Abbâsî halifesi Me'mûn'un oğlu Abbas ve onun destekçileri olan Arap komutanlar Mu'tasım'ın emriyle dramatik bir şekilde öldürüldüler.

Bu çalışmayla birlikte Me'mûn'un kendisinden sonra halife olarak Mu'tasım'ı veliaht tayin etmesinin ihtilaflı bir hadise olduğu, oğlu Abbas'ın bu süreçte hilafeti geri alabilmek adına çaba sarfettiği anlaşılmıştır. Abbas'ın bu çabası kendi içerisinde hilafet çekişmesi olarak algılansa da özü itibarıyla bürokratik dengelerin birbiriyle mücadelesinin sembol isimleri olarak ortaya çıktıkları görülmüştür. Abbas b. Me'mûn'un etrafında şekillenen Arap ve Fars unsurlar ile Mu'tasım'ın etrafında şekillenen Türk unsurların asabiyet mücadelesi, Mu'tasım'ın ve Türk unsurların zaferiyle sonuçlanmıştır.

5. KAYNAKÇA

- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Abbâsîler Dönemi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2011.
- Apak, Âdem. “Şuûbiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/244-246. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suubiye>
- Avcı, Casim. “Mu’tasım-Billâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/380-382. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Avcı, Casim. “Nâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/312-313. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib>
- Avcı, Casim. “Sugûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/473-474. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sugur>
- Aykon, Necati. *Bermekîler ve Abbâsî Tarihindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Azimli, Mehmet. “Bâbek el-Hürremi İsyanı ve Bizans İle İlişkileri”. ed. Mustafa Öztürk - Enver Çakar. Elazığ, 2012.
- Azimli, Mehmet. “Ehl-i Beyt’in Kurduğu İlk Devlet İdrîsîler”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 5/1 (2003), 1-14.
- Bahadır, Gürhan. “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbâsî Sınırı”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009), 163-178.
- Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed. *Fütûhu’l-Büldân*. Beyrut: Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl, 1988.
- Bıyıklı, Murat. *Abbâsî İhtilalinin Mimarları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023.
- Bostancı, Ahmet - Özbek, Zehra. “Arap Dilinde Geçmiş Zaman Olumsuzluk Edatları ve Mukayeseleri”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 1-20.
- Boz, Ali. *Abbâsîler Döneminde Türkler ve Afşin (Haydar b. Kâvûs)’in Hayatı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bozkurt, Nahide. *Halife Me’mûn Dönemi ve İslâm-Kültür Tarihindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.
- Bozkurt, Nahide. “Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Bozkurt, Nahide. “Me’mûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/101-104. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/memun>

- Bozkurt, Nahide. *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Bozkurt, Nahide. *Tarih Felsefesi Tarihin Doğası ve Belirleyicileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Nebi. “Künye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/558-559. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kunye>
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*. çev. Ramazan Şeşen. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1988.
- Ceşşiyârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb*. Kahire: Mustafa el-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhû, 1938.
- Çapan, Fatma. “İmparator Theophilos Döneminde(829-842) Doğu Roma İmparatorluğu ile İslâm Dünyası Arasındaki İlişkiler”. *History Studies International Journal of History* 11/5 (Ekim 2019), 1491-1508. <https://doi.org/10.9737/hist.2019.774>
- Çelik, Sebahattin. “Abbâsîler Döneminde Hürremiye Mezhebi ve Bâbek İsyanı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/15 (2006), 95-106.
- Demirci, Mustafa. “Sâmerrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/70-71. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/samerra>
- Dîneverî, Ebû Hanîfe. *el-Ahbârü't-Tivâl*. çev. Zekeriya Akman - Hüseyin Siyabent Aytemür. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Duman, Abdullah. “Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi = Calif Mu'tasım's Amorion/Ammûriye Expedition”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (2017), 413-442.
- Dûrî, Abdülaziz. *Abbâsîler Tarihi Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Açıdan*. çev. Kazım Koç. İstanbul: Beka Yayınları, 2020.
- Dûrî, Abdülaziz. “Bağdat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/437-441. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat>
- Dündar, Abdülhamit. *4/10. Yüzyılda Bağdat (Topağrafya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Endülüsi, İbn Hazm. *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*. Mısır: Darü'l Mearif, 1962.
- Georg Ostrogorsky. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 7. Basım, 2011.

- <http://turuz.com/search?content=&q=Georg+Ostrogorsky-Jorj+Istroqorski>
- Güneş, Hasan Hüseyin. “Abdullah Me’mun ve Muhammed Emin’in Hilafet Mücadelesi”. *Bartın Ünivesitesi* 2/2 (2015).
- Güzel, Fatih. “Abbâsî Halifesi Mütevekkil’in Türk Nüfuzunu Sonlandırma Çabaları / Efforts of Abbasid Khalifa al-Mutawakkil to Terminate Turkish Influence.” *Çankırı Karatekin Üniversitesi* 4/2 (2016), 117-132.
- Honigmann, Ernst. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, 1970.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 5. Basım, 2007.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’. *el-Bidâye ve’n-Nihâye*. 21 Cilt. Riyad: Darü’l Hicr, 1. Basım, 1997.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü’l-‘Arap*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü’s-Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbnü’l-Adîm, Ebü’l-Kasım Kemâlüddîn. *Zübdetü’l-Haleb min Târîhi Haleb*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec. *el-Muntazam fî Târîhi’l-Mülûk ve’l-Ümem*. 19 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1996.
- İbnü’l-Esîr, İzzeddîn. *el-Kâmil fî’t-Târîh Tercemesi*. çev. Abdullah Köşe. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.
- Kalkaşendî, Ebü’l-Abbâs el-. *Me’âsirü’l-İnâfe fî Me’âlimi’l-Hilâfe*. 13 Cilt. Kuveyt: Matb’atü Hükümeti’l-Kuveyt, 2. Basım, 1985.
- Keskin, Ömer Ali. “Batı’nın Karanlık Doğu’nun Altın Çağında Bilim: İslâm Bilim Tarihi Açısından Bir Karşılaştırma”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/3 (2019), 133-154.
- Kurt, Hasan. “Tâhirîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/403-404. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahiriler--horasan>
- Makdisî, Muhammed b. Tâhir. *el-Bed’ ve’t-Tarih*. 6 Cilt. Paris: Ernest LeRoux el-Sahhaf, 1927.
- Mes’ûdî. *Murucu’z-Zehab ve Meadini’l-Cevher*. İran, ts.
- Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin el-. *et-Tenbîh ve’l-İşrâf*. Kahire: Dârü’s-Sâvî, ts.
- Metin, İsmail. “İslâm Öncesi Araplarda Evlilik Ritüelleri ve Aile Kurumuna Bakış”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/2 (30 Aralık 2022), 553-574.

- Pırlanta, İsmail. *Ortaçağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Rezûk, Muhammed. “İdrîsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/495-497. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-Hulefâ*. ed. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Sünbül, İbrahim. *Abbâsî Devleti Sugûr (Sınır) ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirleri (VIII. Ve X. Yüzyıllar Arası)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 11 Cilt. Mısır: Darü'l Mearif, 2. Basım, 1967.
- Topuz, Hatice Kübra. “Abbasi Başşehri Sâmarrâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmarrâ Dönemi”. *N.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü* 18 (2011), 83-112.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sâdır, 6. Basım, 1995.
- Yâkut, Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Darü Sadr, 1995.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Kitâbü'l-Büldân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Yıldırım, Suzan. “Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Etrafındaki Tartışmalar” 4 (Aralık 2004), 237-245.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Afşin, Haydar b. Kâvûs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/441-442, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim el-Horâsânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/197-199. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebû Seleme Hafs b. Süleymân el-Hallâl el-Hemdânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/228-229. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/112-114. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

- Yıldız, Hakkı Dursun. *Mu'tasım Devrinde Abbasi İmparatorluğu (833-842)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1965.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler*. İstanbul, 1973.
- Yıldız, Hakkı Dursun - Şeşen, Ramazan. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 7 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1. Basım, 1989.
- Yılmaz, Ahmet. "Tâhirîlerin Kurucusu ve İlk Hükümdarı Tâhir b. Hüseyin'in Liderlik Vasıfları". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 10/2 (2021), 812-823.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2006.
- Zerazir, Mahmoud Ahmad. "The Role of Coins in Documenting the Conflict between Al-Abbas ibn Al-Ma'mun and His Uncle, Abû Ishâq ibn Al-Rashîd (Al-Mu'tasim Bi-Allih), on the Crown Prince and Caliphate". *Journal of Islamic Numismatics Center* 1/5 (2022), 111-144.
- Zetterstéén, K.V. "Abbas b. Me'mûn". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/14-15. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Yunus Emre YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi

YOZGAT 2025

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**